A MAGYAR NEMZETISÉGRŐL.

ÍRTA

KÁLLAY FERENCZ

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

PESTEN,

TRATTNER-KÁROLYI NYOMTATÁSA,

(URI UTSZA 612. SZ.)

1836.

Haec gens virorum copia florens ingenua est et libera.

Leo Imperator apud Kollar

Amoenit. Jur. publ. R. U. Vol. 1. *c.* 2.

TEKINTETES

JESZENICZEI és VADASSI

JANKOVITS MIKLÓS

ÚRNAK,

TÖBB TEKINTETES NEMES VÁRMEGYÉK' TÁBLA-BIRÁJÁNAK, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TISZTELETBELI TAGJÁNAK

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNLJA

A' SZERZŐ.

Tekintetes Úr!

Senkinek nagyobb örömmel és készséggel nem ajánlhatom a' *Magyar Nemzetiségről* irt értekezésemet, mint a' Tekintetes Urnak, ki maga is a' magyar nemzeti dolgok' bőv ismereteinek szembetünő bizonyságait adá, 's mint literator, és igaz hazafi mindegyre fáradhatatlan most is a' magyar hony' diszét tulajdon szorgalma által felyebb emelni.

Fogadja el tőllem tisztelet' és barátság' jeléül e' csekély ajánlatot, 's példája gerjeszszen másokat is a' magyar tudományosság' szeretetére;

hogy a' maradéknak minél több olly oszlopai legyenek, millyekről irja Horácz:

„incisa notis marmora publicis
„per quae spiritus et vita redit bonis
„post mortem ducibus."

A' Tekintetes Urnak

Tisztelő Barátja
KÁLLAY FERENCZ.

A' Magyar Nemzetiségről.

Sok Nemzetek, kik a' Magyarokkal egy időben, előbb, vagy később is mint a' költözködő madarak oda hagyván Ásiát napnyugot felétolakodtak, a' kérlelhetetlen időnek, és feledékenységnek lettek áldozatjaikká, (Nro. 1.) midőn a' magyar nemzet már már ezer évü uj honjában fenntartotta nem csak a' nemzeti létet, hanem vérrel szerzett örökében más csinosult nemzeteket a' lelki tökéletesedésben is mindegyre nyomba követni törekszik.

Ritka jelenet az a' történetekben, hogy egy ősihonjától meszszi szakadt nemzet szerencsésen és soká megvivhasson az uj éghajlat, szomszédság, természet' és mesterségi akadályokkal, mellyek nemzeti sajátságait, ugymint a' *vértiszta leszármazást*, *nyelvet*, és *constitutiót* — ezen bástya védfalait a' nemzeti állandóságnak — vég elenyészettel fenyegették mindenha.

(Nro. 1.) Priscus Rhaetor egy helye néminémű képét adja a' honból kidult nemzetek' vándorlásainak „Circa id tempus (hogy Genserich fija *Honorich* „nőnek vette Honoriát) Saraguri, Urogi, Hunogari „legatos ad orientales Romanos miserunt. Hae „gentes propriis sedibus ejectae commissa pugna

Az oroszslav, gallusfrank, ángolsax, olasz longobard nemzetek nyelvei bizonyitják már, ha a' historia nem szólana is, hogy nállok külömbkülömbféle népfajokból fórrot a' test öszve, melly változás után uj nemzetiségre keletkeztek osztán; midőn nyelvök' genesissében a' vad tőkék megkapták a' tápláló erőt, melly az elválasztó kőfalakat lassanként döntögette egymás után le, 's a' statusokat in statu irtogatni kezdte a' természet' azon örökös törvényénél fogva, melly egységre törekszik, 's a' zavart elemeket kristallizálja; vagy mint *Godofred* (ad L. 33 ff. ad municip. l.) és *Plinius* (l. 3. c. 5) irják a' római nagy világról „Italia cunctarum gentium in „toto orbe patria facta dicitur, numine Deum e„lecta, quae sparsa congregaret imperia, ritus„que molliret, et tot populorum discordes feras„que linquas sermonis commercio contraheret ad „colloquia, et humanitatem homini daret."

Készen kapták napnyugot nemzetjei Róma nyelvében a' cultura elemeit, csak a' Magyar és Török nem kőlcsönözhettek abból, mert bukva volt már az Imperium, mikor ezek felléptek Europa' piatzára, mert nyelvök külömben sem talált napnyugot' nyelveivel, mellyek a' köz anyanyelv' méhéből megindultak a' kibontakozásra (Nro. 2.)

„*cum Sabiris, quos expulerant Abari*, et ipsi quoque „*extorres* facti a populis citeriorem oram maris o„ceani habitantibus, quemadmodum et Saraguri *ad* „*novarum Sedium comparationem erumpentes*: Hun„nos Acathiros adorti erant, et conjunctis viribus, „multis proeliis initis gentem devicerant, et demum „ad Romanos nanciscendae eorum societatis cupidi „se contulerunt" *Attila Posonii* 1745. p. 16.

Nro. 2.) Piringer legujabb könyvében *Die Magyaren Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet Wien* 1833.

Nem egyörömöst teszem a' Magyart Török mellé, mert régi viharos viszonjaik csak bús képeket támasztanak a' hazafi kebelben, de hálá istennek még is megérte azt a' Magyar, hogy kevély üldözője roppant hatalmával sem tudta az országot *Sandschakátussá* formálni, nem jutott görög vagy bolgár sorsra, ha bár korona birtokaiban kénytelen vala is csonkúlást szenvednie. Megérte azt is a' Magyar, és viszont hálá az istennek, hogy a' tudományosságban jóval maga után hagyta egykori csak rovatalokból élt győztes urát, kinek Busbek szerint földgömbünk három része kevés volt a' sultáni czimben, (Nro 3.) 's imé még négyszáz év sem repült Stamboul felett az óta el, hogy fel ütötte zászlóját a' nagy város kőfalain, 's már is ingadoz a' büszke thron, — midőn a' Magyar szinte ezer év' ostromát ki

---

mondja a' vezér szóban, hogy a' magyar nyelv eredeti, nincs napnyugoti nyelvekkel egybeköttetésben; önnállású alakozatjában, és a' legrégibb nyelvekhez tart, midőn más europai nyelvek több nyelvek vegyületéből formálták ki magokat mostani tiszta formájokra.

(Nro. 3) A. G. *Busbequii omnia opera* Amstelodami 1660. p. 453.

Suliman levelét első Ferdinándhoz meg lehet olvasni illy czimzetü könyvben is, *Epistolarum turcicarum Libri XIV. Ex recensione Nicolai Reusneri.* Francofurti ad Moenum 1598 in 4. pompás fennhéjázó, kevély dölyfös hoszszú titulusában magát napkelet' és napnyugot' urának irja: (Lib. X. p. 95.) Még hoszabb czimje van azon esküvés levélben, melly közte és Zápolya János közt készült (Libr. VII. p. 91.)

Ugyan ott megtalálni Amurath' levelét a' Lengyelekhez 1575-ből, mellyben inti őket, hogy Báthori Istvánt választszák királynak, külömben szolgaságba viszi gyermekeiket is, hol magát a' többek közt az egész föld urának és kormányozójának az

állván mint Phoenix megujúlásának megy elibe a' tudomány utján, mellynek megvetését későn fájlalja az ásiai osmánnép. (Nro. 4.)

---

isten' küldötjének vallja (L. XII. p. 1.) Illy gorombán irt Suliman az erdélyi Nemességhez is, *nam hoc quidem regnum meum est, vos autem servi mei estis, et mancipia* (L. IX. p. 13) mikép 1553-ban is fenyegeti őket hogy kövön követ nem hágy, ha a' németeket megszenvedik magok közt. *Ilias Calamitatum* szóval fejezi ki törvény könyvünk is a' török rajtunk való zsarnoklását.

(Nro. 4.) Már a' XVII-dik század elein, mikor a' török hatalom virágzó pontján volt több tudósok megjövendőlték annak hamari megbukását, mivel a' nemzet nem kedvelte a' tudományokat. Schulterus irja a' többek közt.

Nos de turcica senectute praesenti non vaticinia tantum, sed alia etiam indicia reddunt certissimos. Igy Besoldus (Consideratio Legis et Sectae Saracenorum p. 48) irta mégelébb a' törökökről. „Certum multi habent, adpropinquare quoque sara„cenicae legis ruinam. Nam sane jam diu est, quod „disciplina et eruditio ab eadem recessit" (l. Bayle Dict. Hist. et Critique T. III. p. 268.) képzelni sem lehet azt az indolentiát, millyel a' török nyelve kimivelése eránt is viseltetett, tanuság okáért azért e' pont felett is némely jegyzeteket teszek. Erdélyi születésü névtelen barát, ki magát *Monachus Septemcastrensisnek* nevezi török fogságba esvén le irta aztán hoszszas fogsága után azoknak szokásait a' XVI-dik században, melly könyvből Hottinger *Historia orientalis* czimü munkájában (Tiguri 1660. in 4-o) nehány helyeket közöl, mellyekszerint Magyar ország szélein lakók közzül igen sokan török vallást vettek fel, és a' Rosnyákok, tótok, arnauták, elszegényedvén a' török pusztitás miatt kéntelenek voltak határ széleinket elhagyni, 's dolgozni Adrianopoly vidékeire mentek, hol csupán élelmekért legterhesebb kézi munkákat megtettek, 's ugy el szaporodtak, hogy nyelvek is elfolytotta a' török nyelvet azon a' vidéken; de halljuk magát

Kedves és mindég szivtól szakadt tárgya lesz hát a' Magyarnak ösi nemzeti létének okait felfejtegetni, a' történetek hoszszú lánczsorán visszszamenni az elhunyt időkre, mellyeknek kebele megérlelte a' nemzetiséget alkotó magvakat, szülte és okozta azoknak öszve forrásait, hogy zivatar szerteszét ne szorhassa az egyes részeket, öszve ne zilálja az elemeket, mellyek a' nemzeti lét tartósságát képezik.

---

az irót. „Illius idiomatis et generationis tanta ibi „increvit multitudo, et maxime in civitate regia, „quae Edrenopolis dicitur, ut fere omnes masculi „et foeminae parvi et magni hoc idioma loqui didi„cerint. Nam in curia ipsius regis vix aliquando „idioma Turcorum auditur, et quod tota curia „ipsius regis, maior pars Magnatum, ex renegatis „illius idiomatis congregata existat.“ (Hottinger l. c. p. 462.) Az ujabbi időkből irja *Gau* a' hires utazó: „Die Sitten der Türken zeugen von einem Verfalle, „der unfehlbar den Untergang ihrer Herrschaft nach „sich ziehen wird. Sie sind den Ausschweifungen „gänzlich ergeben, jeder Art unfähig, und nur zu „befehlen gewohnt.“ (Neu entdeckte Denkmähler von Nubiens. Stuttgard 1822.) Burnouf a' párisi asiai tudós társaság' titoknokja irja, hogy a' jobb stilusu török könyveket magok a' törökök sem értik arabs és persa szótár nélkül. *C'est une vice de la langue, qui retarde chez eux les progrès des connaissances.* Bámulni lehet ugymond hogy a' törökök eddig elé nyelveknek semmi grammatikát magok nem csináltak, az arabs és persa nyelvet nagy tüzzel tanulják, ezekre több grammatikát készitettek, 's tulajdon nyelvek iránt legnagyobb hidegséggel viseltetnek. Az európai Tudósok pótogaltják azt ki, a' mi az ő kötelességek lett volna. Még csak valamire való szótárjok is csak egy van. *Leddjet-ul-loghat* czimmel, melly Konstanczinápolyban a' Hidschret (Hegira) 1216-ik esztendejében jött ki, (l. Nouveau Journal asiatique 1832. Nro. 49. p. 64.) Réfaa török utazó irta legközelebb Parisban e' szavakat is le „La civilisation des chrétiens, leurs

Kard és penna voltak mindég az emberiség' két factorai, amaz az erőnek, ez az értelmességnek jelképe, két rokon elemek, mellyek a' kútfőből, ugymint az emberből szállván ki az életre, viszonyos irányaikban el is határozzák az emberi társaság' állapotját. Egyik a' másikat támogatja, (Nro. 5.) mint a' testnek a' lélekkel, ugy kell a' statusban is az erőnek hármoniában állani az értelmességgel, a' mi csak igaz tudomány által mehet végbe, melly nem csábit, mind örökké szelid, és szent, mint a' czél, a' mit elérni törekszik. —

Az illy tudomány már az, melly a' multat egybeköti a' jelenlévővel, ebbe a' jövendőt beléképezi, nem kirekesztőleg sajátja egy vagy más városnak, ennek vagy amannak az országnak, hanem mint emberiség' tudománnya meszszehat, kiterjedő, 's ugyan azért az embernek és polgár-

---

„arts, leur tactique, leurs inventions de toute es„péce, ont élevé si haut leur richesse et leur puis„sance, que les Mahométans seroient devant eux „comme s'ils n'etaient pas, sans la protection parti„culiére que Dieu accorde a' l'islamisme" 's imé itt is kitündöklik a' török butaság. (l. Nouveau Journal asiat. 1833. Nro. 63. p. 222.)

(Nro. 5.) Hammer Török ország' historiájában az Ulemák' és Jancsárok' egy czélra dolgozását (status fenntartása) illy formálag tünteti ki; e' két elv szerint lehet a' közép idő historiáját a' papság és vitézség munkálatjaiban megitélni, régebben is a' tudománynak kezet kellett fogni az erővel, hogy a' statusok' életében valami derekas állhasson elé. — „*Der Orden der Mewlewi* (a' világosság' tudománnya „tanitóji) ist als die bürgerliche Bruderschaft der „Herren der Feder, d. i der Efendi oder Kanzleyen, „wie der Orden der Begtashi als die militärische „Bruderschaft der Herren des Säbels, d. i. der Ja„nitsaren zu betrachten." *Geschichte des osmanischen Reiches. I. Th. p.* 139.

nak, kissebb és nagyobb társaságoknak elidegenithetetlen örökje.

Hozzá fogok hát a' kitüzött tárgy megfejtéséhez, kikeresvén az okokat, mellyek a' magyar nemzeti létnek tartósságot szültek, megérintvén mái állásunk pontját is, honnan ősi őszinteséggel elébb elébb kell mozogni a' hazafiuságnak.

Az emberiség' történeteit három fő momentum alá lehet 's kell huzni, ugymint a' *mythus*, *rege* és *historia*' momentumai alá: kölcsönösön váltja egyik a' mást fel. A' historia ott kezdődik, hol a' rege megszakad, a' mythusból regére nyilik át az ut, mert az ember az istenből száll magába viszsza, mikor nemének 's fajának érdekleteit kezdi már felfogni, hős tetteit regékbe foglalja, mellyekkel utat nyit a' historiára (Nro. 6.)

(Nro. 6.) Heyne irt egy értekezést *De fide historica aetatis mythicae*, mellyet 1798-ban febr. 17-ik napján a' Göttingai tudós Egyetemben felolvasott. E' Tudós véleménye szerint mythus mind az, a' mit a' régi világ beszélt és gondolt addig, mig tulajdon régi nyelvén irásba tehetett valamit.

A' rege, ugy mond, a' mythusnak felelmeg, minél fogva a' mythologiának egész más néző pontjai támadnának, mint rendesen a' mesés világot nézték. *Historiai mythus*, — *értelembeli mythus* Heyne szerint mind a' kettő csak képes beszédbe van öntve, a' mi a' valónak külső héjját tenné. (l. az Akademia év könyveit 1798-ból).

A' Stockholmi Akademia év' könyveiben hasonlólag találtatik Rosenhane Ország cancellariája Titoknokának egy derék értekezése Norvegia és Svetzia historiája viszontagságairól, mellyben a' kútfőket három osztályba rakja, u. m. 1) *mythologiaiak* p. o. az Edda, 2) költőiek (poetikumok) 3) *historiaiak*. *l. Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* 1798. S. 1075.

Mig valamelly nemzet magában és elzárva él, mig érintésbe nem jő más népekkel, addig mythusok, vagy regék' birtokában van csak, mert mint Rosenkranz helyesen meg jegyzi, valamelly nemzet' historiája ott kezdődik, hol az érintésbe hozta már magát más népekkel, a' mit fellengősb értelemben a' nemzetnek mint nemzetnek első cselekedetül lehet venni. A' kik ezt az érintést vezetik, vagy eszközlik historia' hőseivé válnak, mint *Cyrus* Persia alapitója, ki ma is él a' persa poesisben, mint *Artur* a' Silurok' királya, ki az Angelsaxok ellen viaskodott, *Wladimir* kiow fényes napja, ki az Oroszokat első szedte rendbe, mint *Árpád*, ki Magyarjait áthozta a' karpatokon, minekutánna, paizson felemeltetvén fővezérnek ki kiáltatott a' népfajok közt.

Nemzetünk' europai historiája tehát tulajdonkép Árpáddal kezdődik, ki első megfészkelte magát az ujhonban, 's gondolkodott arról, hogy bujdosó népének hazát szerezzen.

Depping koszorus irásában azt jegyzi meg a' IX-ik század' második feléről, hogy az Europának legalacsonyabb idő szaka volt, mikor Nagy

---

Rosenkranz Károly (Geschichte der deutschen Poesie im Mittelalter Halle 1830) a' német regék' idejét ott kezdi, hol a' nép vándorlások megindultak, mert ugy mond: ott van a' kezdete is a' régitől vagy mythustól való megválásnak, mert a' keresztyén vallás köztök is meg indult, azért épikum és nem mythikum többé a' regéknek alakja. A' mythusokból csak a' Skandinaviaiak tartottak meg valamit, a' más német tőkéből eredett népeknél kis töredékekben is alig maradt valami meg a' mythusos időből. Érdemes azt is, a' mit Kant elmondott e' tárgyban, megolvasni *Critik der reinen Vernunft Riga* 1787. *S.* 880., mivel szavai találnak a' felyebb ki fejtett nézetekkel.

Károly Monarchiája már feloszlott, örökössei gyávaságban éltek, a' byzantiumi udvar elerőtelenedve volt, másfelől a' Muhamedánusok Ásiában lábra kaptak, Europa kebelét pedig a' pogány Dán, Normann 's más vad nemzetek kények szerint dulták, 's a' szorgalom kevés gyümőlcseit is, mint azok a' római culturából átjöttek, 's a' keresztyén vallás fedező szárnyai alatt valamenyire ápolgatva voltak, mostoha kezekkel öszve tiporták. (Nro. 7.)

Illy időszakban léptek hát Magyarjaink Europában fel, hol őket a' rólok szállongot hir, hogy Attila' ivadékai, és dicsően fegyveresek, a' német és görög udvar' frigyeseikké tette. Egy irgalmatlan ellenségek volt csak hoszszu vándor utjokban, a' zordon Petsenégek, kiket égi csapásként ugy szolván a' Volgától fogva hátakon hoztak a' Dunáig. Nem nyughattak tőlök a' bujdosók Krimiában, melly egykor a' mythus szerint Iphigeniának és több görög vándoroknak szállást adott, hol későbben a' hatalmas Kozár nép két tengernek parancsolt 's Messoudi arabs iró szerint a' fekete tengernek is Kozár nevet adott. (Nro. 8.)

(Nro. 7.) l. „Die Heerfahrten der Normannen bis zu ih„rer festen Niederlassung in Frankreich. Nach G. „C. Deppings gekrönter Rreisschrift von F. Ismar, „Hamburg 1829. 2 Bände."

(Nro. 8.) Messoudi (Masoudi) arabs irónak a' X-ik századból közli könyve kivonatját Silvestre de Sacy arabs chrestomathiájában l. *Nouveau Journal Asiatique* 1832. *Nro.* 53. *p.* 458. Herbelot Eb. Alvardi föld iró után éppen azt bizonyitja, hogy a' kaspium tenger is, melly felett a' kozárok laktak egy időben *Bar Khozar* vagy is Kozár tenger nevet viselt. A' Captsák (Descht Kiptchak) föld szomszéd a' kozar földel, melly kettőt gyakran egynek is vettek. *Bibliotheque orientale Tom.* III. a' Paris 1783. p. 493.

Meg kellett hát uj honjoktól is csak hamar válniok, jó szomszédjaiktól, 's talán rokon vérektől is a' Kozároktól bucsut venniek, hogy uj lakhelyet nézzenek ki, és szerezzenek magoknak, minekutánna kaján ellenségek másod izben is nyakokra jött, kiforgatván őket biztos szállásaikból, (Nro. 9.) és mintha az isten igaza csak harmadszor telyesednék bé, bévezeti végre Árpád a' fáradt népet Pannoniába, hol az tiz év leforgása alatt a' Morva, és Moldova, a' Karpat és ádriai tenger közt fekvő nagy földnek urává is leve (891).

Leg-

(Nro 9.) Hogy a' Petsenégek valóságos ostorai voltak a' Magyar nemzetnek egész utjokban nyilván irja Constantinus Porphyrogenitus de adm. imp. c. 37 et 38. hogy pedig a' Kozár nemzetnek rokon ága lehetett a' magyar, abból is lehet gondolni, a' mit ugyan csak Const. Porphyrogenitus hagyott emlékezetbe, hogy a' Magyarok nem csak jól éltek a' Kozárokkal, hanem a' Chagánjok okos tanátsal is éltette őket, hogy válaszanak magoknak egy főt, ki igazgassa az egész testet, és maga már a' Magyarokhoz állott Kozár *Kabar* tribus' története is arra mutat, hogy a' beszéd módban is meg értették egymást, a' minthogy Const. Porphyr. jegyzése szerint a' *Kabar* tribus nyelve csak dialectusban volt külömböző a' Turkok' vagy Magyarok' nyelvétől, kik amazt el is tanulták tőlök. A' Kozárok emlékét ma is hiven fenntartják Erdélyben *Kozárvár* romjai, valamint a' XVI-ik században virágzó volt még a' *Kozárvári* nemzetség, mellyből *Kozárvári Sophiát* Tomori Christof nőnek vette magának. Cornides Gyűjteményeiben 1234-beli oklevélben *chazor velge* (kozár vőlgy) fordul elő. Pilisben *Kozárom* helység neve, mellyet Pázmándy emlit, Bakats Tamástól maradt levelekben viszont *Chazárvár* 1517-ből oda mutatnak, hogy a' Kozár és Magyar nemzetnek hajdan valami rokonságban kellett egymáshoz állani, a' mit már tudós Hazánkfia Bayer Theophil

'Sig-

Legfontosabb jelenet azért a' Magyarok' viselt dolgaiban az *ország elfoglalása*, melly rendszeresen ment végben, 's hogy állandó hazájokká válhatott, nem lehetett történetnek, hanem czéliranyos intézeteknek a' következése, mellyek oztán a' nemzetilétre is hathatósan befolytak, mivel az elfoglalt birtokból *Magyar haza név*, ebből *magyar nemzeti lét* kerekedtek ki, vagy is jobban kimondva a' birtok szülte a' hazát, a' haza a' nemzeti létet; mert honfészek nélkül a' nemzetek hasonlók az égmadaraihoz, mellyeknek széles e' világ a' hazájok.

'Sigmond is gyanitott az elmult század elein, mint ki tetszik azon nevezetes leveléből, mellyet Péterváráról irt Bél Mátyásnak Pozsonyba „Morduanos „intelligo a Fennis intelligi. His Hungari nostri, „aut potius Magyari atque Uzi finitimi fuere Con„stantini Porphyrogenitae Imperatoris temporibus, „quod ostendam in Tabula Geographica Russiae vi„cinarumque regionum, ut fuit circiter a. c. 893 „tum, cum Turcae, revera inquam Turcae, Pan„noniam tenerent, *Chazarorum necessarii* — Et „paulo ante isthuc tempus maxima pars regionum „inde usque a Volga ad Oceanum septentrionalem „et Balthicum mare nationibus inculta fuit, quae „Fennice locutae sunt. Inde *opinor* Magyaros (*Μα„ζαροι* Constantino) commercio cum his populis per„mixto contagionem sermonis peregrini traxisse.“ *Math. Belii adparatus ad Historiam Hungariae, Posonii* 1735. *p.* 415.

Mi helyesen van igy a' finnus és magyar nyelv közt való hasonlatosság kimagyarázva elég itt csak meg érinteni —! de mi hasznos lenne Bayernek emlitett könyvét, u. m. orosz ország föld abroszát, 893 körül uj visgálat alá venni kiki átláthatja, mert Bayer tanult ember volt, és ismerte a' Magyarokat, mivel magát is azokhoz számlálta „*nam et ipse patrem, avum, atavum Hungaros habui*“ irja más levelében Bélhez.

A' fő szempontok, mellyeknek igazságáért már a' historia kezeskedik, igy következnek a' kijelelt fontos tárgy megtekintésében.

Először: Hét csapatban száll a' rokon vérü nemzet át Europába, mindenik csapatnak külön vezére lévén, kiket csak nyelvök és harczfrigyek kötött annyiban öszve, hogy utjokban a' megtámadást és magok oltalmazását köz erővel eszközlik, külömben mindenik csapat a' mástól független.

Meg kell itt azt is vallani, hogy Const. Porphyr. előadása a' Magyarok régi lakhelyeiről 's tb. (c. 38, 39, 40 de adm. imp.) homájos, a' mi okozta osztán a' Lebediás és Atelkuzu tartományok felett való külömb külömbféle értelmet. Pray a' Magyarokat 889-ben a' Kozárok mellett telepiti le, kik Krimiában laktak, Lebediást Moldvába, Bessarabiába 's Ukrania egy részibe teszi Halits végső szélivel, Kiowtól egynapi járásföldre: Kelemen (Historia juris hung. priv. Budae 1818. p. 23.) Pray értelmét elfogadván a' Volga és Tanais közzül szállitja a' Magyarokat Lebediásba. Az Atelkusu föld Pray szerint Oláhországban volt, Katona szerint Moldvában, Feszler a' Bog és Szereth közi földet veszi annak. Gebhardi (Geschichte des ungr. Reichs 1 Th. S. 348) Thunmann után az *Atelkusu* szót paczináki nyelven dunavizi földre alkalmaztatja, mert *Atel* páczináki nyelven - viz, *cusa* - Duna; az atelkusi föld tehát a' *Baruch*, *Bog*, *Nester*, *Prut* és *Szeret* folyó vizek közt esett. Kereszturi Sámuel Lebediást vagy Anonymus Dentumogeriáját a' mái Baschkiriában keresi, legujabban pedig Dankovszki irt a' Magyarok régi lakhelyéről, (Hungariae Gentis avitam cognomen. origo genuina sedesque priscae Poson. 1825) 's Lebediást a' Kaukasus felső csúcsán tulteszi *Kara Kuban*, *Terek*, és *Mánits* folyó vizek, a' *Kaspium* tenger, és *Kaukasus* közzé, melly hely a' hoszszaság 57° 30′ és a' szélesség 43° 46′ gradussaira esik, honnan Atelkusuba jöttek, vagy is az *Atala* és *Koisu* folyó vizek közt eső földre, melly Persiának napnyugotra esett.

Ez az állapot mint közönséges bélyeg napkeleten mint napnyugoton egyaránt mutatkozott az olly népek' történeteiben, kik a' természetnek nyers fijai lévén az erőt az értelmességgel nem egyenlíthették még ki a' civilisatio vonalán. Igy voltak a' Germanok ámbár rokon nemüek több nemzetségekre feloszolva külön fők alatt, kik csak háború idejében egyesítették magokat a' Rómaiak ellen; 's függetlenségeket annyira szerették, hogy *Hermann* és *Marbod*, ezek a' nemzeti lét erős oszlopai a' népfajok szabadság' szereteteknek áldozatjaik lettek, kiket egyesíteni, 's egy testbe öszveolvasztani akartak.

A' Frankusok vagy szabad nemzetségek hasonló független csapatokat formáltak a' *Lahn*,

---

Hammer a' magyar tudós társaságnak beküldött értekezésében, melly az év könyvekben fog megjelenni Dankovszki állitását megczáfolja, mondván a' többek közt, hogy a' Koisu viz Kumától (χιδμας) napkeletre foly, azért Lebediásból nem mehettek a' Magyarok arra a' részre, hanem napnyugoton a' Volga és Danapris közt kell az Atelkusut keresni, mivel Lebediásból napnyugotra indultak ki Constantinus Porphyrogenitus *Turk* nevezetü Magyarjai, 's a' Danaprisnek *Usu* nevéről több bizonyságokat fel hord, miket itt kiirni szükségtelen, minekutánna ugy is az értekezés világot fog látni.

Mindent öszvevéve Const. Porphyrog. 38, 39, 40 fejezeteiből annyit historiai bizonyossággal ki lehet venni, hogy a' Paczinákok kergették ki a' Magyarokat Lebediásból, mellyet Hammer a' Volgán tul a' mai Viatkai tartományban keres, hol a' Kilmás folyó vizet meg lehet találni, hogy másodszor is a' Paczinákok forgatták ki őket Atelkusu birtokából, melly későbben Paczinakia név alatt nem csak a' Volga és Danapris közt eső földre, hanem a' Dunáig kiterjedt, és igy Moldvát, Oláh országot is magában foglalta.

Saale és *Rhajna* folyóvizek mellett, 's nem elébb, mint mikor Galliát elfoglalták forrottak öszve a' nagy Chlodovig alatt. (496.)

A' Longobárdoknak szinte hatvan csórdáik meg meg annyi apró független herczegségeket formáltak felső Olaszországban. és hogy meszszire ne menjünk, Klaproth szerint az *Ossétek* vagy *Kósák*, a' *Tserk*, *Ingus*, *Leszgus* és *Beszlényi* népek független szabad csapatokban lakják Kaukasus' mellékeit, sőt 1831-ből is tudjuk már, hogy Daghestánban a' *Chamkul* és *Tarkou* hegyek lakossai, a' *Koumok*, *Tchetchensés* 's több más nép fajok egyesítették magokat; véres háborúban keveredvén az Oroszokkal. (Nro. 10.)

Másodszor: Észrevették és látták csak hamar azt a' Magyarok, hogy csupa harcz frigy magában nem elégséges még további boldogulásokra, azért függetlenségekből valamit fel kell áldozni, ha roszabb sorsra nem akarnak jutni, mint a' miért Ásiát oda kellett hagyniok. Egy fővezérnek adták hát alá magokat a' nép fajok fejei szabad szerződés szerint, melly legelső lépés volt a' test öszve forrasztására.

Kettőt kell már itt mindjárt megjegyezni, u. m. a' *választást*, és a' *szerződés' pontjait*. A'

(Nro 10.) l. az orosz tudósitásokat Nouveau Journal Asiatique May 1832. p. 466 és 1833 Nro 61. p. 18 et Seq. Heber calcuttai Lordpüspök (Hebers Leben und Nachrichten über Indien Berlin 1831.) Közép Indiában a' széles és független Rajaputok birodalmáról is azt irja, hogy az több apró egymástól nem függő dynastiákból áll, nincs köztök szövetséges egyezés, melly egy testbe alkotná őket, csak a' közös félelem egyesíti néha őket. — Ezek a' Rajaputiak a' Brama sarjadékainak régi nemességét teszik azt irja Heber, tisztán fenntartották vér származotjokat, azért legkevélyebbek is.

mi a' választást illeti, az nem csak a' leghatalmasabbra, hanem a' legfényesebb származatúra is esett. *Non quia potentior bello sed etiam clarior genere* irja Anonymus. — A' regés világ különösön ragaszkodott mindég a' régi származású familiákhoz

„multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum"

régen, mint ma még bizonyos tekintetben helyt áll. Magok a' Görögök királyaik' eredetét az istenekhez vitték fel. Romában a' Patriciusok (patres maiorum gentium) nemzetségi régiségeket Romulus idejéből huzván le öszve sem házasodtak sok ideig a' pórsereggel.

Nem csak a' Magyarok ügyeltek ezen nemzetségi leszármazásra, hanem más ásiai' népek is, különösön pedig az Arabsok, kiknek historikussaikban a' familiával való kérkedés és perlekedés csak nem olly formálag tünnek fel, mint Justinus a' régi Scythák és Aegyiptomiak közt volt versengést nemzetiségek' régisége felett emlékezetbe hagyta. (Nro. 11.)

Emlitenem is alig kell, hogy ez a' szokás jóltevő befolyással volt e' hét csapat' öszve olvadására, mert ha már az első választásban veszekedni kellett volna a' népfajok' fejeinek, öszveomol vala az ugy is még gyenge társaságos alkotmány, mellynek egységéért a' Fővezér fami-

---

(Nro 11.) „Quos nomine *Machil* autem notavimus. hos „arabiam felicem habere, ortumque ducere a *Saba*. „Et quia maxima semper inter eas fuit disceptatio „utra pars nobilitatis primas partes obtineret: hinc „factum est, quod utrinque multa conscripta fuerint „colloquia, atque epigrammata, quibus quisque suae „gentis encomia, mores atque ritus decantare so„litus est." *Hottingeri Histor. orient. p.* 6.

liájának kellett kezeskednie; és tudjuk a' későbbi időkből minő viharok lázzongtak szent István után, hogy a' király' választásokban nem tudtak a' fő urak megegyezni.

A' mi a' szerződés' pontjait illeti, meg kell vallani, hogy azok a' nemzeti lét' jövendő biztositására meg meg anynyi alapok voltak: mert a' fővezér' familiája el volt választva, mellyből választhatott csak a' maradék magának urat, 's az által nyilván kijelentették, hogy a' hét csapatnak azután is, ha majd birtokot szereznek, egy megoszolhatatlan nemzetnek kell maradniok. — Elvégezték továbbá azt is, hogy a' szerzendő birtok köz felosztás alá fog jőni, a' mi más szókkal anynyit tett, hogy status birtok, és nemzeti egység két elválhatatlan fő oldalai a' felállitandó magyar birodalomnak.

De itt még nem állapodtak meg a' szerződésben, hanem előre nézve az addig független csapatok' fejei lemondások dijjául kikötötték magoknak a' tanácskozásba és törvényadásba való befolyást, 's a' hivség megszegésnek pedig kölcsönös megbüntetést határoztak el (Nro. 12.)

Ez itt elő adott öt sarkponton fordul meg a' Magyaroknak első statusos szerződése, mellyben mint embryóban rejtődzött a' nagy alkotmány el, mellynek valóságositásához hozzá is kellett mindjárt fogni, hogy chimaerai álommá ne váljon a' szövetség, mellybe olly elhatározott akarattal léptek.

(Nro 12) „Vt si quis de posteris eorum infidelis foret „contra personam ducalem, et discordiam faceret in„ter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis fun„deretur, sicut sanguis eorum fuit fusus in jura„mento, quod fecerunt Almo Duci" — *Anonymus c. VI.* Itt Almuson Arpádot kell érteni, l. *Kelemen Hist. Iuris ung. p.* 24. —

Valóban komolyan megtekintve a' neveztem szerződést, nem lehet abban nem bámulni az elmerajz' derékségét, mellynek rövidség és mélység a' főbélyegei. Egy bizonyos termékeny és vezérlő kormányelv felálitása, mellyben épen a' lappang, a' mit a' philosophusok plastikai erőnek neveznek, volt akkor társaságunk' technikájának a' remeke, mivel annak foganatja magától békövetkezett, 's a' csapatok' fejei, mint némely régi törvény adókról irja a' historia, józan elvek lábra állitása után lentebbi állásokba nyugodtan viszsza léphettek.

Visgáljuk meg csak szorosan az érintett szerződést, önkéntesen fog szemünkbe tünni, hogy az a' monarchiai igazgatás módnak előképe volt, és szent Istvánnak utat tört a' koronára és felkenettetésre az a' paizs, mellyen Árpádot hat más vezértársai felemelték, 's fővezérnek kikiáltották. Ne történt légyen ez meg, ne esett volna meg a' szerződés, Magyarjaink is ugy eltüntek volna a' világpiatzáról, mint eltüntek a' nállok sokkal hatalmasabb *Petseneg*, *Kozár*, *Bolgár*, *Hunnus*, *Kun* és *Avar* nemzetek, kikről töredékekben is alig tudunk már valamit, midőn a' magyar nemzetnek az időtől fogva folyváslag foly a' maikorig historiája.

De még több is van azon remek szövetségben elrejtve, mellyeknek valóságáról az egy idejü Const. Porphyr. mint Anonymus is nem hagynak kételkedni, mellyeknek ugy voltát később maga a' tett megigazolta.

A' polgári egyetem' állandósága be van abban mintegy burkolva, a' dynastia és nemzet sérthetetlensége meg van állitva, melly kettőnek a' jövendő fennmaradásért egy kézre kellett játszani. Cicero mondja egy helyen, „hogy „a' mi a' musikában a' hármonia, éppen az va-

„lamelly statusban az igazgatásbeli egység, melly „jó létet és oltalmat ád.“ (de republ. II. 42). — Ez az egység szülte a' birtok szerzést, ebből folyt ki a' második szerződés, miről Anonymus nyilván emlékezik, (historia ducum c. 40.) midőn mondja, hogy Zalán' megalázása után szerbe vették az elfoglalt országot, 's 34 nap tanakodtak polgári állapotjok' telyes, és tökéletes rendbeszedése felett.

A' már készen lévő terv, és megalapitott nemzeti egység' szellemében megindultak hát a' csapatok seregei az utmutatók után, kik Galliciából áthozták őket a' Karpatusokon, hogy Attila' egykori birodalmát jure postliminii viszsza foglalják, 's itt már Spittler szóljon helyettem, ki idegen létire is nagy figyelemmel volt a' magyar nemzet' történeteire, 's a' vezéreknek okos magok viseletét méltó dicsérettel fejti ki az ország' elfoglalásban.

„Nagyon előre nézők voltak, ugy mond Spitt„ler, az ország' elfoglalásában, nem sebes nyar„galással, hanem csendes lépésekkel mentek „elébb mindég jól megfontolt terv szerint. Min„denkor ugy léptek tovább, hogy a' már meg„nyert részt el ne veszejtsék, azért várat épi„tettek, hol vagyomjaikat bátorságos karba „helyheztessék, melly cselekedetek a' Volga, „és Dnieper melléki sebes nyargalástól merő„leg külömbözött. Megkiméltek a' föld népét, „ellemben a' sláv fejedelmekkel, kik közt fel„volt oszolva az ország, kik magok közt is egye„netlenek voltak, keményen bántak, a' mi oda „mutat, hogy az országot meg is akarták tarta„ni. Szerteszét kémeket bocsátottak ki az uj „hon' kivisgálására, kik a' rájok bizott dolog„ban hivségesen eljártak, 's a' szép vizeket,

„gyönyörü legelőket, az arany' és só bővségét „nem győzték eléggé dicsérni.“ (Nro. 13.)

Nyilvános innen, hogy első vezéreink azon időhőz képest, mellyben éltek, characterrel telyes életet folytattak, 's olly energiát fejtettekki magokból, mellynek gyenge árnyéklatát sem látjuk a' később százrészre szakadt hazában, mikor felfúvalkodás, és belső versenydüh, mint az egyet nem értés' rosz daemonjai izekről izekre emésztették a' nemes sarjadékot, 's előre megkészitették a' hazának Mohácsnál a' sirvermet, hogy az a' sok század' dicső alapitványát a' nemzeti létet is egy perczben elnyelje (Nro. 14.)

(Nro 13.) Spittlers akademische Vorlesungen mss.

(Nro 14.) Rogerius (carmen miserab. c. 9.) már tisztán ki irja, hogy II-dik András alatt divatozott az egyenetlenség, melly IV. Bela fija alatt a' mongol pusztitásban megtermette a' maga rosz gyümölcsét. „Contra vitam patris et filiorum nequiter conspira„verant, ut illis gladio interemptis facilius quilibet „posset de Hungaria, quam sibi per partes divise„rant, portionem sibi debitam sine conditione cujus„libet obtinere“ l. II-dik András szavait is Praynál annal. P. 1. p. 214. és Hist. Reg. P. 1. p. 210. Kun-László idejét ugy festi Turóczi mint az erdelyi historikusok Básta' idő szakát, a' Kun László szekere és Básta szekere unum et idem. — „Tempore „istius Regis Ladislai coepit Hungaria a sua magni„fica gloria reflecti: — coeperunt namque in ea in„testina bella consurgere, civitates confringi, villae „per combustiones ad nihilum redigi, pax et con„cordia penitus conculcari, divites deficere, et no„biles rusticari prae inopia paupertatis. Illo tempore „Biga, scilicet duarum rotarum vehiculum a regni „incolis currus Ladislai regis dicebatur, quia propter „continua spolia animalia vehicula trahentia defece„rant in regno, sed homines more pecorum bigis „juncti vices animalium impendebant.“ (Chron. P. I.

Azt mondja Livius, (Dec. 1. L. 11.) hogy ha Brutus Roma' kezdetében akármellyik király alatt követné el azt, a' mit Tarquiniuson később elkövetett, legveszedelmesebb csapást ejtett volna a' statuson, ekképen ha a' későbbi zavaros egyenetlenségeknek legkissebb nyoma mutatta volna is magát a' négy első magyar vezér alatt, vége lejénd vala az országnak, vagy az soha lábra sem is állott volna, midőn most ellenben látjuk, hogy annak remek, mélyen gyökerezett alapjai a' belső hazafi háborúkat, és a' török igát is diadalmason kiállották.

„Quid enim futurum fuit, si plebs soluto „metu regio agitari coepta esset tribunitiis pro„cellis, et in aliena urbe cum patribus serere „certamina? priusquam pignora conjugum, cha„ritasque ipsius soli, cui longo tempore asvesci„tur, animos eorum consociasset? Dissipatae „res nondum adultae discordia forent, quas fo„vit tranquilla moderatio imperii, eoque nutri„endo perduxit, ut bonam frugem libertatis ma„turis jam viribus ferre possint."

Mint a' világosság a' nappal, ugy találnak e' szók a' magyar történetekkel, mert a' négy első vezér egy századon túl uralkodván, nem csak hazát alkottak, hanem azt meg is erősitették. Szent István pedig, ki maga is 41 évig ural-

---

c. 81.) A' tudós Aeneas Sylvius Cardinal korában még u. m. 1457-ben megjövendölte Magyar ország' Török által lejendő megromlását, miért fájlalta is Hunyadi János' halálát. „*Ecce redit hostis*" (*irja Alphons* Cardinal barátjának) *et nemo est qui laboranti Hungariae opem ferat, et vereor ne Hungaria pessum eat, et nobile regnum hostilis gladius evertat*) Epistolae Turcicae ex Recens. Nic. Reusneri Francof. ad Moenum 1598. L. 10. p. 178.) Mátyás dicsően uralkodó

kodott, az atyjától már elkezdett keresztyén hittel valóságos Monárchiát kapcsolt egybe, és igy első volt, ki a' keresztyén magyar birodalmat be is iktatta Europa több keresztyén statusainak sorába, ugy hogy Kálmán alatt már Alberich szerént *adulta fides perfectum religionis robur accepit, et legalis vinculum catenae relaxari potuit.*

Hazához, constitutióhoz, és a' keresztyén valláshoz vethetvén igy meg hátát a' nemzeti lét az első másfélszázad alatt, későbbi borongások csak a' felnőtt fának ágait tördelték, de mély gyökerét ki nem dulhatták többé a' földből, hol az magát már acclimatizálta.

A' nemzeti lét megerősödhetésének ha eddig csak nagy rajzait mutattam, meg kell most már azt is érintenem, micsoda magános okok, vagy nemzeti sajátságok folytak arra öszve, hogy a' bujdosó Magyarok egy fő alá adván

---

királyunk volt az még, ki az ország' megbuktát hatalmas kézzel fenn tudta tartani, és hogy Várna nem vált Mohácsá azt csak Hunyadi Jánosnak köszönhetjük, mert mi szigoru idők következtek bé a' két Hős' halála után, nem szükség hoszszan festenem. II-dik Ulászló már tekintetét sem tudta fenn tartani, Sáros és Borsod vármegye' követjei a' Diaetát (1493) kérése és intése ellen is végzés előtt oda hagyták. Zápolya István és Ujlaki Lőrincz 's több fő nemesek csak csufolkodtak vele (Bonfin. D. 5. L. 3. — Istvánfi L. 3.) Ujlaki ökörnek is nevezte, l. az adatokat Kelemen által öszveszedve magyar törvény' historiájában lap 240 et sequ. az 1514-beli vagy VII-ik Decretum' előbeszédjében áll. „quod „ordo ab omnibus et rebus et officiis sublatus es„set, ac per arreptam hoc pacto licentiam omnia „cum maxima totius regni oppressione praepostere „et quasi confuso quodam turbine agerentur.“ Ezek az *ipsissima verba* eleget tudatnak velünk, mint folyhattak akkor a' dolgok —!

magokat, nemzeti léteket *hazával*, *constitutióval* és a' *keresztyén vallással* mint egy körülövedzhették. — Magában is látnivaló dolog, hogy ha mind ezekre nem lett volna meg a' nemzetben megkivántató belső erő, külső környülmények e' három eredeti formát nem teremthették vala magoktól elő.

Azon belső erők, mellyek a' nemzetben dolgoztak, Isten, és igy természet ajándékai voltak, ezeket magokkal hozták ki Ásiából, 's Europában csak alkalmaztották a' formákhoz, mint a' lelkes müvész a' maga ideálját átönti a' durva anyagba.

Minden irók, nevezetesen Leo Császár egyenlő bizonyságot tesznek arról, hogy Magyarjaink jó katonák voltak, fegyverkezéseik, hadirendek, és gyakorlotságok első felléptökkor már bámulást okoztak, ugy hogy akkor nem volt körül belól nemzet, melly ebben a' tekintetben felyülmulta volna őket.

Hogy első Henrik a' merseburgi *memento morit* adhatta, (935) majd huszév mulva (955) a' nagy Ottó Augsburgnál viszont diadalmoskodott nem más volt az oka, mint a' német chronikák irják, mint az, hogy már az előtt sokat paskolták őket a' Magyarok, azért kénytelenek voltak a' hadiskolában tőlök eltanulni a' könnyülovaglást, várépitést, 's gyorsabb fegyverforgatást, 's úgy mint egy időben Roma Carthágótól, Europa Napoleontól kitanulták a' sanyaruságban a' vitézkedés' titkait: 's azok, kik mindég győzve valának, végre is győzedelmesen hagyták oda Mars'mezejét. (Nro. 15.)

(Nro 15.) Montesquieu is azt mondja az Oroszokról, midőn igy ir: XII-dik Károly olly czélokat tett fel, mellyeket csak hoszszu háborúk által lehet elérni,

Vádolják ugyan magyar seregeinket az elkövetett dúlásokért, és felcsikart prédákért, sőt maga Spittler is azt mondja, hogy száz esztendőnél tovább hátráltatták Németország' culturáját; de a' harmincz esztendős háborúról is éppen azt mondta el Schiller, és ki volt annak az oka? Bajos igaz itéletet olly dologban tenni, hol a' kétfél' érdekletei viszonyosan találkoznak öszve.

Azokhoz, a' miket Horváth István ebben a' tárgyban már elmondott (Rajzolatok I: 79, 80.) hogy t. i. a' Magyarok soha el nem hagyták hazájokat, ha csak vagy mint szövetségesek más külföldi nemzetektől meg nem hivatattak, vagy pedig mint megbántott felek (p. o. ha megtagadták tőllök a' kikötött adót) torlani nem mentek sérelmeket, ezekhez, mondom, még csak azt adom, hogy Magyarjainkat ültették is néha, és késztették alattomban a' gazdag prédákra; mert tudni való dolog, hogy Németország több pártokra volt szakadva első megtelepedésünk' idejében. Maga a' nagy Ottó levele, mellyet Luitprand közöl, fontos tanubizonyság erre a' tárgyra mikép késztette a' Magyarokat XIIdik János Pápa, hogy rontsanak Németországra; és az is bizonyos, hogy Ottó boszszút vett a' Pápán, 's VIIIdik Leót tette helyibe.

Imé az emlékezetes levél szószerint való foglalatja: „Saleucum natione Bulgarum, educa„tione Hungarum Domini Papae familiarissimum,

---

országa pedig hoszszu háborúkra nem alkalmatos volt. Nem hanyatló hanem nevekedő birodalommal volt neki baja. Minden háború oskola volt a' Muszkákra nézve, 's minden vesztés a' győzedelemhez közelebb vitte őket, kivülről való vesztés által jobban megtanulták hazájok' belső oltalmazását

De *l'Esprit des Lois Livre X. ch. XIII.*

„et Zachaeum virum reprobatum, atque huma-
„narum inscium literarum a Domio Papa Epi-
„scopum consecratum, et Hungaris, *ad prae-*
„*dandum ut super nos irruant* — destinatum Capuae
„captos esse audivimus. Haec Dominum Papam
„nullis narrantibus fecisse crederemus, nisi lite-
„rae fidem admitterent, quae plumbo signatae
„ejus nominis characteres signat" (Historia sui temporis LVI: c: 6.) Nem tagadhatni azonban, hogy kezdetben magoktól is ne 'sákmányoltak volna, mert Anonymus nyilván irja Zoltán idejéből, hogy külön vezéreket tettek, *cum quibus diversa regna vastarent.* (Hist. D: c: 53.) De ez nem volt szokatlan dolog olly időben, mikor még az europai statusok Róma és Nagy Károly Császár' birodalma' romjain a' chaoszból alig indultak meg a' kifejtődzés felé. — A' Góthok, Frankok, Longobardok, Dánok, Normannok, 'stbb ebben a' tekintetben semmivel sem voltak elébb valók, (Nro. 16.) 's mindenütt csak a' keresztyén vallás' lábrakapásával enyhültek a' vad indulatok, szelidültek az erkölcsök, mig a' had' és békesség' állapotját a' nevekedő civilisatio a' maga zászlója alá vehette, 's a' nemzeti jógok' sérthetetlenségét leg alább tudományos theoriában megalapithatta.

(Nro 16.) A' sok közzül egykét példa Gregorius Turonensis (IV. 35.) a' hatodik századból irja hogy Gergely Pápa panaszkodott *de depopulatis urbibus eversis castris, concrematis ecclesiis, destructis monasteriis — Longobardi per septem annos Italiam pervagati spoliarunt ecclesias, et Sacerdotes interfecerunt.* — Az istriai tartományok' püspökjei panaszolkodnak *Mauritiusnak super incursus Gothorum, et ceterorum Barbarorum, scilicet et nunc Longobardorum nefandae gentis.* Szent Severin' legendájából közlik a' bécsi tudományos év

A' gyors hadi erő mellett, melly ép testi alkotra mutat, birtak az első Magyarok olly lelki tulajdonokkal is, mellyek a' nemzeti lét' kibontakozására mulhatatlanul szükségesek.

E' lelki tehetségek közt főhelyt foglalt el az *erkölcsiség*, melly minden jónak és szépnek veteményes ágya.

Magyarjaink előtt ismeretlen dolog volt a' sok feleség, egy nő 's egy férj valamelly familiának és statusnak első rendithetetlen alapja, és ha a' vitéz bátorság hazát adott a' Magyarnak, ugy más felől nemzeti létének a' *monogamia* szolgált védpaisul.

Midőn a' Frankusok' törvényei a' más nemmel való ki csapongásról telyesek, törvénykönyvünkben csak gyéren van az szóbahozva, 's leginkább az idő után, mikor már idegen szokások csusztak a' bejött idegenekkel hozzánk. Szent István *még csak* a' szüz leány elragadását tilalmozza, és hogy szabad személy szolgáló leányt nőnek ne vegyen, de már szent László és Kál-

---

könyvek: „Heruli insperate irruentes oppidum Ju„vavo vastantes plurimos duxere captivos, Maxi„mum vero Presbyterum patibulo suspenderunt.“ (LVIII. B. S. 81.)

Campanus irja 1502-ben a' regenspurgi gyűlésről egy Cardinálnak: „Posthaec lectae sunt literae „Carniolanorum plenae efferatissimae immanitatis: „nullum relictum templum, nullam agrestem casam „a Turcis in Carniolia: jacere passim cadavera oc„cisorum, senum atque infantum, et jam coelum foe„tore corrumpi. Abrepta praeterea esse ad millia „ferme hominum viginti etc.“ (Epistolae Turcicae L. 3 p. 100.) Mit követtek el hajdan Magyar országon a' német, lengyel, olasz, cseh katonák, hány ezer foglyot nem vitt el közzűlünk a' Török eleven emlékezetébe volt még nagy atyáinknak — 's hangosan szólanak rólok törvény könyveink. —

mán az útonalló erőszak, szeplősítés és gyermek gyilkos anya ellen is törvényt tesznek, majd a' vérfertelemért *Majthény*, *Báty*, *Dely*, *Hollósi*, *Pellerdi* 1599ben országgyülése előtt bevádoltatnak, a' zabolai Mikes Sigmond' kétfijai pedig Tarnóczi Sára elragadtatásáért 1630ban jószágaiktól is megfosztatnak, a' mik, hozzá téve azt is, milly kemények törvényeink a' nő hüségtelensége eránt (Lad. LI. c. XIII Trip. P. 1. t. 105, 1723. 12.) bizonyságul szolgálnak arra, hogy nemzetünk gyűlölte mindég a' feslett erköltsöt, 's az olasz Bonfin'szavai magok helyén állanak mondván „nagyobb mértékletességben és szüzességben „nem élhetni a' magyar katonánál, ki a' hitetlen„ségtől, és törvénytelen szeretettől leginkább ir„tódzik. Nagyobb része a' házas és gyermekes „lovasságnak gyakran három esztendeig is távol „katonáskodik házától, de soha házassági hitét „meg nem töri." (Dec. IV. LVIII. p. 643.) Minélfogva Tacitus mondása is „*Sera juvenem Venus, eoque inexhausta pubertas*" a' régi Magyarokat inkább illetheti, mint a' luxus szülte későbbi korcsosságot, mellytől hogy jó megválni, a' nevelés tudománya mellett ön kárunkból is meg tanulhattuk. (Nro. 17.)

Egy más nem kevésbé tekintetett érdemlő tárgy Eldődeinknek vallása, mellyet a' hagyomán szerint Zoroastertől vettek a' Persák. A' szüntelen égő tüzet a' napban imádták, melly az örökké való-

(Nro 17.) Szent István L. 10. c. 25. Kálmán 1. c. 59. rendelik, hogy a' leányrabló ha gazdagabb tiz, ha szegényebb öt tulokkal váltsák meg vétkeket, 's a' leányt viszszaadják. — Szent László a' szüzön vagy becsületes asszonyon erőszakot tevőt a' gyilkosok közzé sorozza, II-dik Lajos (decr. 1522. art. 36) rendeli ut *Ecclesiarum et mulierum violatores capite*

valónak leg megfoghatóbb jelképe. Babonákkal, 's más testiségre mutató mythusokkal nem volt ez a' vallás kivált kezdetben meg kevere, 's ennyiben bálvány imádóknak nem is lehet őket olly mértékben tartani mint más pogány népeket, kiknek isteneik embereket kivántak engesztelő áldozatul, midőn Eldődeink csak lóval áldoztak, zárt templomjaik, bálványaik, külön papjaik sem voltak, hanem a' feljövő napot az ég alatt, fák, folyóvizek vagy emlékkövek mellett tisztelték, 's mint Anonymus irja három négy nap tartott sátoros innepek, mikor a' familiás gazdák áldozatjaikat véghez vitték, azután vigadtak, tánczoltak, a' nélkül, hogy ter-

---

pite plectantur. Stella Márton János a' magyar aszonyok' hűségéről hasonló bizonyitást tesz, mint Bonfin a' férjfiakéról (Epist. Turc. LIX. p. 51. — de anno 1543.) Különös az, mint egyez a' régi Germánok' szokása és életek' módja a' magyarokéval, ha Tacitust megnézzük: p, o. e' pontban irja: „*Matrimonia severa — Dotem non uxor marito — sed uxori maritus offert — Muliebres septa pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris corruptae. Paucissima in universa gente adulteria, quorum poena praesens, et maritis permissa* — ismét *Literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant*, Pázmándy (schediasmata circa originem — Uhro magarum etc. Pestini 1787. p. 163 — 175) ez utolsó helyet félre értette, mondván, hogy az a' Gothokra nem illik, kiknek runáik voltak, holott itt Tacitus csak a' szerelmes levelezésekről szól, mint Romában a' szokás volt. Több hasonlatosságok közt ez is ide tart. *Conveniunt armati, si displicet sententia fremitu asperhantur, si placet frameas concutiunt.* Verantz Antal éppen igy ir a' székely nemzet gyülekezeteiről l. Kovachich: *Scriptores Rerum Hungar. minores T.* 11. *p.* 107. *et seq.*)

mészeti tiszta örömöket ember áldozatokkal megmocskolták volna. (Nro. 18.)

(Nro 18.) A' L. B. Casuum S. Galli Continuatio (auctore Ekkerhardo IV. in Monum. German. historicis edidit G. Henricus Pertz Tom. 11. Hannoverae 1829, p. 105.) irja a' Magyaroknak Szent Gallenre való rohanásáról 925-ből hogy kipihenvén magokat ettek, ittak, énekeltek, tánczoltak és kiábáltak isteneikhez. Megirja, hogy nyers hust is ettek a' táborban, de véres emberi áldozatról hallgat. Valóban a' nap imádók' vallása, mint azt Zoroaster meg tisztitotta, 's mig az később viszont el nem fajult, igen természetes vallás volt. Ma is meg van Bako, vagy Bakony körül a' szüntelen égő tüz tisztelete Abcheron félszigetben északra Bakontól, 's 12 verstnyire a' Caspium tengertől, mellyet India észak napkeleti részből a' Hindusok meglátogatnak, melly nem egyéb mint a' föld alatti fejér naphta tüze, miről szép tudósitást közöl a' *Nouveau Journal Asiatique* czimü folyó irat (1833. Nro 64. p. 358.) és már Masoudi arabs iró 943-ból tesz a' Bakoni szüntelen égő tüzről emlitést, tehát azóta is kilencz száz esztendeje már hogy ez a' tűz ott tart, 's tisztelet' tárgya, de ha szinte szent dolognak tartják is a' tüzet; azt csak az istenség jelképének veszik. Az erről tudósító orosz utazó azt jegyzi meg, hogy nem naphta az a' mi ég, hanem talán carbonisált gas hydrogeneum, melly a' föld mélységeiben kifejtődvén a' meszes föld nyilásain feljő, s meggyúl a' lángnál, 's ugy szüntelen ég, de magától meg nem gyúl, sem égő szén által, hanem lángnak kell oda járulni; azért az ott lakó klastrombeliek vigyázva járnak a' gyertyával.

A' nap, vagy tűz imádok vallása nyelvbeli tekintetben is megérdemli a' Magyarok' figyelmét, miről egy két példát adok, meg érintvén itt, hogy a' Persáknál is a' tűz körül való tánczolás és vigadás ünnepélyes szertartás volt. „La fête appelée „*Sedéh* ou *Sedouk* dans la quelle les Persans allu„ment de grands feux pendant la nuit, au tour des „quels ils font des festins et des danses, est de plus „solennelles parmi eux.“ (Herbelot Bibl. orient. T. 11. p. 447.)

Már egy illy nemzetet nem lehet a' Pápuákkal, vagy más emberevö Caledoniaiakkal egy osztály alá húzni, mert tiszta és egyszerü val-

---

Bersin, *ader Bers*, *ader Bersin* annyi mint Bersin tüze, *Bers* mint Hammer meg czáfolhatatlanul kimutatá (Wien. Jahrbücher der Literatur Band IX. p. 18 — 20.) egy a' Görögök' Perseussával, de Halling jegyzete szerint abban meg tévedt, hogy a' nap és tűz tisztelet e' prophétáját Keikhosrew (Kyros Malcolm persiai historiája szerint) idejére teszi, holott Hesiodus már emliti Perseust. A' Bersin által felállitott nap és tűz tisztelete 1400 évvel Christus urunk születése előtt elterjedt mindenfele Asiában, különösön Chorasánból és Baktriából kihatott az Oxus folyó víz felé és Indiába. Kis Asia, Görög ország a' népek első vándorlásával és igy nagyon jókor megkapták ezt a' vallást, mellyet későbben Zoroaster reformált, a' tudatlanság több féle babonákat és kegyetlenségeket csúsztatván abba bé.

Az ekkép Zoroaster által reformált tűz vallás, vagy naptisztelete volt az a' kötél, melly sok rokon nemzeteket egybe kötött, melly azután is, hogy a' keresztyén vallás megindult, napkeleten a' persa és párthus dynastiák által pártoltatott; mellyet a' hatalmas islamismus sem tudott máig is egészen ki irtani. Priscus Rhaetor egy nevezetes helyet hagyott fenn, mimódon felvigyáztak a' persa uralkodók még az idegen hatalom alatt lévőkre is, ha e' vallást követték: „Venit et legatio a Persarum rege, quae „multos e Perside ad Romanos Eoos confugere que„rebatur, et Magos atque alios, *qui jam inde a pri„scis temporibus Romanorum finium sunt incolae*, „a patriis moribus, legibus et institutis, et antiquo „religionis cultu abduci. Qua de causa demigrant, „maxime qui ignem, qui apud eos vocatur *inexstin„guibilis*, in perpetuum ardere secundum legem non „sinunt. — — — Romani responderunt, se quam „primum legatos missuros, haec omnia cum Partho„rum rege disceptaturos. *Attila missis exceptisque „Legationibus illustris.*" *Posonii* 1745. *p.* 18. A' „régi persa és indus nyelvben már több olly magyar

lások, mellyben a' meséskedésnek semmi, vagy legalább kevés nyoma van, nemes férjfiakra, és nem gyávákra mutat, azért Spittler maga sem

---

szavainkat feltaláljuk, mellyek különösen a' tűz vallás szertartások fogatjaival birnak: Illyenek p. o. *perzselni*, *perzs*, *parázs*, *sütni*, *sütés*, *égni*, *égés*, *isten*, *nap*, *ármány ármányos*, *piros*, *Bersény*, *Bersényi* stbb. szavaink, mellyek egy köz eredeti anya nyelvből maradtak fenn, 's más, a' Zend és Sanscrit nyelvekkel rokon nyelvekben is fellelhetők.

Critikai szótáromban mindezekről bővebb kifejtéseket fogok adni, töredékképen itt légyen elég egy két szóról a' következendő jegyzet — *parázs* — Adelung nagy szótárában *Sappan* czikkely alatt ezek állanak: „Sappan — das Brasilienholz Caesal-„pinia Sappan L. kemény, homályos, veres, nehéz fa, „festésre használják. *Bois de Bresil*, *de Sapan*, „vagy *de Japon*, mert tán elébb Japánból hozták; „A' *Brasil* szó *Brisolum*, *Brisiacum bresillum* for-„mákban elő jő 1193. 1368, 1400, 1321-beli régi „oklevelekben mint láng veres szin (hochrothe Far-„be) *Bras* régi gyökér szó tüzet jelent. βραζειν = „brennen, Brasa swednyelven ein helles Feuer. *Braise* „francziául eine Kohle, *Brys* islandnyelven eine „brennende Farbe, *brusare* olaszul brennen. E' fától „nevezték el Brasiliát később a' feltalálok, mert „nem is gondolták, hogy azt ott találni fognak, „mellyet az előtt keleti Indiából hordogattak Euro-„pába. Carpentiérnél 1400-beli oklevélben *Bresillum* „*est arbor quaedam, e cuius succo optimus fit color* „*rubeus*, más 1368-beli oklevélben „*In colorem* „*Brisiaci aut alterius boni ligni.* IV. Károly 1321-„beli oklevelében *Brisolium* et *quodcunque pastel-*„*lum;* 1193-beli oklevélben in Muratorii antiqu. ital-„Th. 2. p. 594 *grana de Brasile* emlittetnek.

Pohl, a' bécsi császári természeti gyüjtemények' fő őrje könyvében (Reise im Innern von Brasilien. Wien 1 Th. 1832.) irja: „Pedro Alvarez Cabra, „találta fel Brasiliát 1500-ban April 15-dik napján „'s nevezte *Vera Cruznak* (igaz kereszt). mai nevét „sokkal később kapta *Brasa* szótól (glühende Koh-

ád hitelt a' német chronikák' irójinak, kik rémültökben sok alacsonyságot költöttek Eldőde-

---

„le) a' brasil fának égő veres szinére mutatván „a' szó."

Az indus Upanishad czimü szent könyvben a' parázs szó Puruscha formában jő elő, *le Puruscha, le rayon lumineux, semence productive* (Nouveau Journal Asiat. 1833. Nro 61. p 295.) mivel, látni való hogy a' görög πυρ, = tűz, a' magyar *pir; piros* is nyilván egyeznek. Ugyan csak ott p. 324 a' napkeleti miniatur persa kéz iratokról értekezvén Denis irja a' *Souz u Ghudez* czimü kéz iratról hogy az szerelem' scénakat ábrázol, qui se terminent par une *Suttie* (brűlure la liquefaction) Suttie Sanscrit nyelven sütés, égetés. Ugyan ott a' Bakoni szüntelen égő tűzről irja az orosz utazó (p. 358.) hogy a' tűz nállok szent, de nem istenség, hanem ahoz hasonlatosság — mai Hindous nyelven *aghan* tüzet jelent a' mi viszont az *ég, égés* és *égni* szavainkal egyez. A' 68-dik szám alatti füzetben p. 180. mondatik a' *Suttee* szóról — hogy az Sanscrit szó, értik alatta közönségesen az aszonyok' magok feláldozását, mikor elevenen megégettetik magokat, azért a' *Sati* szó bonne és vertueuse értelemben is vétetik, de csak az illy özvegyekre illik, kik megégettetik magokat (*Satis Saat* = *Sütés* egy gyökérre mutatnak, a' *Sütő* régi székely familia neve is ide tart.)

A' franczia Academia nagy szótárába *Brasier* Feu de charbons ardent szókkal magyaráztatik, Leibnitznál faber aerarius (Collect. Etymolog. p. 18. edit. Eccardi.)

A' *Puruscha* v. parázs szóról (mint világok lelke) l. Nouveau Journal 1833. Nro 63. p. 199, 212. 217. Mindezekről és még többekről a' magok helyén bővebben lesz szó: itt a' fák tiszteletéről, mennyiben arról törvényeikben is van emlités, mi értelemben kell azt venni, a' következő felvilágositás maga helyén áll.

A' régi persa emlékeken gyakran elő jő a' szárnyas galamb, melly szárnyait ki terjeszti, a' mi a' Mythra' jelképe, az élők' és holtak' királyá,

inkre; nevezetesen egy régi chronika iró azt hagyta rólok emlékezetben, hogy ha a' föld meg nem nyil, vagy az ég le nem szakad, töllök meg nem menekedhetni, és Veith szerint olasz országban illy szavakkal könyörögtek hajdan „*ab ungarorum nos defendas jaculis.*"

Elég itt rövideden annyit megjegyezni, hogy ma is persiai karamaniában a' *Geberek* vagy *Gaurok*, Indiában a' *Parsusok* ezt a' vallást követik, szerények, szorgalmatosok, szelid erkölcsüek, egy feleség tartók, borral, hússal élnek, 's mindenben mértékletesek, (Nro. 19.) és ha

---

ki a' lelkek birája és conductora volt. A' persák mind olly fákat választottak ki, mellyeknek szüntetelen zöldelnek levelei; p. o. myrtus, cyprus, fenyő, borostyán vagy babér (laurus) fákat, vagy pedig éghető nedvel birnak, naphtások vagy szurkosok, mellyek a' zendavesta szerint a' halhatatlanságnak 's tűznek (az élet' örökös csirájának) kiábrázoló jelei voltak. Persiában máig is a' régi szokások közzűl némellyek fenn maradtak, bizonyos fák, kivált a' források mellett, tiszteletben tartatnak, mellyeknek ágaira materia darabokat aggatnak, mikhez senki sem mer nyulni. William Ouseley több ismertetést ád erről a' fák tiszteletéről, melly ma is meg van Persiában, *Travels in various countries of the East, more particularly Persia* az első kötethez járult appendix IX-dik §-ában: vesd öszve Panofka levelét e' tárgyról *Nouveau Journal as. Nro* 68. *p.* 131. 's a' mit Bayle öszve gyüjtött a' sok esztendős nagy fák' tiszteletéről Dict. Hist. et Crit. art. *Hamadryades*, és Tacitus 's Julius Caesar helyeit a' *Druidesekről*, kik az ujabbi felfedezések szerint Persia északi részéből a' Caspium és Oxus mellől vitték vallásokat Galliába át.

(Nro 19.) l. Conversat. Lexicon art. *Gebern.* Denis ugyan azt mondja 1823-ból, hogy a' mai Pársok tudatlan emberek, elfelejtették nyelveket, hazájokat, vallásokat, neveket, annyival inkább nem tudják Eldődjeik szokásaikat. Ez ha igaz is, nem csuda, mert mindég üldöztetés alatt voltak az islamismus ideje

már illy új adatok is megbizonyitják a' jó erkölcs'képezést e' vallás által, kétség kivül Eldődeink erkölcsi meg nem vesztegetett állapotjokra tisztább kutfőkből nem húzhatunk következést.

Az általam sokszor emlitett Spittler azt szerette volna csak tudni, hogy vajon fejér lóval áldoztak e' a' Magyarok? mert ő, vallások' nagy tisztaságáról, annak zoroasteri származatjáról meg volt győződve.

A' fejér lóról való hagyomán ma is él a' nemzet közt, mellyel vezéreink megvették az országot, a' XIIdik században Párisban elhalálozott Bethlennek szüléi több ajándékok között fejér lovat is küldöttek a' püspöki épület számára, hogy köveket hordjanak rajta. (Nro. 20.)

óta: de nem igy volt ez még az elmúlt században is „Leibnitz irja egy helyt Sanson dans son voyage „de Perse publié vers la fin de 1695. rapporte, que „les Gaures de Perse ont encore leur ancienne lan„gue, et leurs anciennes caracteres, et qu'ils ont „encore des vielles membranes gardeés par leurs „Mages, mais qu'ils les cachent, qu'ils rendent des „honneurs au Soleil, et au feu, non pas comme a „Dieu, mais comme a des creatures fort perfaites, „car ils *considerent le Soleil comme le siege de „Dieu.*" (Opera omnia T. VI. p. 188.)

(Nro 20.) Jobb helyen nem állhatnak Tornai István franczia Püspök' két levelei, mellyeket III-dik Béla Királyunkhoz és az özvegyhez, az elholt Bethlen anyához küldött, mellyek a' régiségért is figyelmünket megérdemlik, 's arra is szolgálnak bizonyságul, hogy a' főbb magyar Urak már a' XII-dik században Párisba küldték fijaikat tanulni, sőt a' papságra készülök is utazásokat tettek oda. Telyes foglalatban szerző tudtával e' két levél nincs még sehol is folyó iratainkban vagy más magyar könyvekben közölve, mert Cornides is csak egyiket közölte in vindiciis Anonymi, azért érdekes foglalatjoknál fogva mind a' kettőt itt közli a' szerző, mint

Nagy Lajos megvervén keményen 1356ban a' Velenczéseket, a' békesség pontjai közzé tet-

---

azokat illy czimü könyvben *Maxima Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Lugduni Batavorum* 1677. a' 25-dik Tomusban megtalálhatni, honnan egykori volt erdélyi Fő kormányos Bruckenthal Sámuel még kormányszéki Titoknok korában a' familia számára ki iratta azokat, és Bandi Ferencz udvari Tanácsossal együtt 1760-ban Augustus 22-dik napján hitelesen meg is erősitette a' másolatot.

Tornai István Torneacum vagy Torno városától vette nevét, 's magát Stephanus Tornocensisnek irja mi névről *Tornai* alatt egykor szólani fogok: kedves embere volt a' franczia királynak, és a' Pápának, abbás későbben püspök volt, a' tolosai eretnekek ellen volt kiküldve 's megholt 1203-ban. Az első levél igy van Pagina 11. Tom. 25. „Epistola XL. Illustri regi Hungariae. Manifestis ad „nos venientium literis in dies experti sumus, quia „justitiam diligitis et colitis veritatem. Haec est „sublimitas regni vestri haec vestri gloria Principa„tus. Inde est quod Excellentiam vestram scire vo„lumus, quia bonae memoriae adolescens *Bethleen* „qui apud nos in Domino requiescit, in sancta con„fessione et fide catholica coram omnibus absque „contradictione seu querela Creditorum aut fidejus„sorum in Ecclesia nostra sepultus est: Sed et cum „nuper ob hanc eandem causam nuncii parentum „ipsius ad nos venissent diligenter inquiri fecimus. „an aliquo debito sive apud Christianos sive apud „Judaeum obligatus Parisiis teneretur. Facta circiter „decem diebus hac inquisitione non est inventus „qui vel principaliter vel secundario praedictum ado„lescentem sibi diceret obligatum: parati erant prae„dicti nuncii solvere, si quis sibi pro eo aliquid „fateretur deberi. Verum tamen sicut non conparuit „creditor sic defuit fidejussor. Hic inter fuerunt *Cle„rici de Regno vestro Jacobus Michael et Adrianus.* „Valeat Sanctitas, vestra et Regnum vestrum coram „domino roboretur."

te, hogy minden esztendőben egy fejér lovat küldjenek adóban, (Nro. 21.) mikből alkalmasint lehet következtetni, hogy Eldődeink a' fejér lovat régi vallásoknál fogva még becsben is tartották.

Helyesen jegyzi meg Bél Mátyás Oláh Miklósra tett jegyzeteiben *Fejérvár* alatt, hogy az

---

Mi szép vonás ez a' régi magyar urakról, kik külföldre embereiket ki küldötték, hogy fijaik' adósságait, ha lennének kifizessék! 's ez a' XIII-dik század' erkölcsi érzete. *Másik level.*

Epistola XLI. „*Christianae ejus uxori pro* „*filio ipsorum* contristari sicut et caeteri qui spem „non habent super filio vestro bonae memoriae *Bet-* „*leem* non debetis, quoniam in sancta confessione „in fide catholica in spe communi in charitate non „ficta in manu Domini spiritum suum commendavit „— in ecclesia nostra coram Clericorum et Laico- „rum multitudine fideli, missis peractis et oblato „pro eo vivificato sacrificio sepultus est. Crediti „aut Debiti nulla mentio, nulla commemoratio que- „relarum occasione rumorum quorundam, quos post- „modum falsos didicimus. Venerant ad nos nuncii „vestri, et sicut diximus nihil eorum quae dicta „fuerant invenerunt, diligenter a nobis inquisitione „facta per decem circiter dies nec christianus nec „Judaeus apparuit, qui sibi praedictum filium ve- „strum aliquo Debito diceret obligatum. Haec vi- „*dimus*, haec testamur. De caetero vobis quotidia- „nas et uberes gratias agimus super beneficiis ve- „stris, qui primis secunda muneribus additis. At- „tulerunt nobis xenia devotionis vestrae duas casu- „las sericas et unum vexillum et marcam argenti „cum nummo aureo XV. Sol. ad faciendum calicem „et *equum album* ad convehendos lapides in opus „aedificii nostri Liberalitate obtulerunt. Retribuat „vobis Deus in vita aeterna et pro tantis beneficiis vestris benefaciat vobis in aeternum."

(Nro 21.) Laurent. de Monacis Chron. Venet. Libr. VI. p. 110. Mazzerus in Actis SS. ungar. Sem. 1. p. 100. apud Eder Observat. critic. p. 40.

elnevezés jó jelgyanánt vétetett, mert számos példákra akadunk Ásia történeteiben erre. Malcolm irja Persia historiájában, hogy a' chinai Császár fejér elefánton lovagolt Kosru idejében, *Ómár* Kalifa fővezérét Abu Obeydet egy fejér elefánt által tapodtatta el a' persa táborban. (Nro. 22.) Abrahah Negiaschi az Abyssinok' Császárja jóval Mohammed ideje előtt boszszút akarván állani a' mekkai lakosokon sok elefántokat vitt ellenek, maga pedig fejér elefánton ment elől, mellyet szépségéért és nagy termetéért Máhmoudinak neveztek. Hasonlókép Manmoud, Sebechteghin' fija a' Gaznevidek' Sultánja meghóditván Indiát (405dik Hegirában) fejér elefánton ült, mellyet katonái a' győzedelem bizonyos jelének tartottak; igy tett az előtt is nehány évvel mikor Kádár és Ilek tatár chánok hadat vittek ellene, kiket szerencsésen meg is győzött. A' chinai historikusok irják, hogy *Hán* hires dynastia alapitója seregeinek egy részét fejér lovakra szokta volt felültetni, és hogy Taçin vagy Likien nevü részében a' chinai birodalomnak sok fekete serényü fejér lovak találtatnak. (Nro. 23)

(Nro. 22.) Geschichte Persiens von John Malcolm übersetzt von Becker, Leipzig 1830. B. 1. S. 240, 246.

(Nro 23.) Deguignes (Histoire générál des Huns etc. Paris 1756. Livr. 1. p. 29) irja a' Hunnusokról „La „cavalerie divisée en quatre corp, qui étoient di„stingués par la couleur des cheveaux blancs, pom„melés, (almás szürke) noirs, et isabelles."

Schmid pétervári Professor egy azok közzűl, kik a' mongol nyelvet legjobban értik, írja Sanan Säzen (kit mások, nevezetesen a' francziák, széltire Szétsennek irnak) mongol historiájából, hogy mikor Temudschin a' *Bída* nép közt fő chánná választatott, négy száz ezer kunyhót számlált a' Bida nép, egy madár pacsirta formában leszállt sátora előtt

A' fejér lóval való áldozat ugy látszik északi Asiában Nagy Tatár országban és a' Chinaiaknál eleitől fogva szokásban volt. Kie-li Khán a' Tou-kieui Tatárok' feje igy áldozott fejér lovat, midőn 626ban Christus ur. sz. után Thamthaitçoum chinai császárral megbékélt. Későbben Apo-khi is a' Leao dynastia alapitója 925ben fekete bikát áldozott az égnek, és fejér lovat a' földnek, mikor pedig fija született a' vadászok egy fejér szarvast fogtak, melly a' historikusok megjegyzése szerint jó jelnek vétetett. (Nro. 24.)

A' bráhmai mythologiábau Dasaratha a' derék fejedelem hasonlókép ló áldozatot rendelt, hogy fiat nyerhessen magának (Nro. 25.) 's Re-

---

egy fejér négyszegü kőre, öt pompás szinben ragyogtak tollai, kiáltván *Tschingis Tschingis* ujra felszállott. a' mit jó jelnek vévén a' nép, harmad nap mulva *Sotto Bokdó Tschingis* chagánnak ki kiáltatott, a' mi közép névnek meg is maradt, mert első neve volt *Temudschin*, közép neve *Sotto Bokdo Tschingis*, harmadik neve, hogy északi Chinát el foglalta *Sotto Bokdo Deuming Tschingis*. Nem soká kilencz fejér csipkézetű zászló emelkedett fel Onon folyóviznél, hogy a' négyszegü fejér kő megrepedt, mint Dellühn Buldaghenál négy csipkézetü fekete jele őrző angyalának feltünt. Vitézzeit igy Tsingischan u. m. a' Bida népet Kőkő *Mongolnak* azaz kék Mongoloknak nevezte el. (Fundgruben des Orients VI-tes B. III-tes Heft, S. 328, 329.)

(Nro. 24.) A' más egyébb felhordott adatok Herbelot napkeleti könyvtárából vétettek Tom. 1. p. 90. Tom. II. p. 475. Tom. III. p. 29. Tom. V. pag. 346. Tom. VI. p. 5 — 18. 70 — 267.

(Nro. 25.) Pausanias irja, hogy a' Lacedemoniaiaknál is meg volt a' ló áldozat, mikor Helenának sok kérői voltak, Tyndarus Ulysses' tanácsából fogadást tétetett elébb a' kérők által, hogy nem állanak

ginald Heber volt calcuttai Lordpüspök a' gangesi *Khizr* bálványról irja, hogy az a' tengeren és vizen utazók' véd istene, kinek az Indusok áldoznak, azt hivén, hogy az utolsó itélet napján fejér lovon fog lovagolva meg jelenni. (Nro. 26.)

---

bosszút azok, a' kik el nem nyerhetik, és ha valamellyik még is bosszúra akarna kikelni, a' többiek menteni fogják Helenát: „Progressis vero occurrit „equi quod appellant monumentum. (ἵππου μνημα) „Tyndarus enim, equo ibi mactato Helenae procos „juramento obstrinxit, equi extis insistens. Erat „vero id jus jurandum eos Helenam, quique Hele„nae in nuptiis caeteris praelatus foret, adjuturos, „si qua his injuria fierit. Exacto autem hoc jura„mento, equum ibi loco defodit." (I. Meursii de Regno Laconico Libri duo ultrajecti 1687. p. 21.) Hornius György a' Parthusokról is mondja hogy lóval áldoztak, kiket a' Persákkal egy fajnak vesz. „Si propius nosse cupias, a quo Scytharum genere „orti, Massagetas eorum Conditores putarim, qui „utrique et Massagetae et Persae soli equos immo„larunt: hac ratione, quod celeri Deo, celer hostia „conveniat." (Origines Americanae LIII. c. IV.) Itt hát az oka is meg volna, miért áldoztak a' napnak lóval — Ysbrant Ides első muszka országi követ chinában (1692-ben) leirván követségi utját a' woguli Tatárokról azt jegyzi meg, hogy esztendőnként egyszer áldoznak külömb külömbféle állatokat leölvén, mellyek közt a' lovak és tigris bőrü kosok bőrei tiszteleteknek fő tárgyai, napot és holdat imádják, de hiszik hogy egy fő isten igazgat az égben, mint azt is, hogy a' halottak feltámadnak. Ha meghal valamellyik Vogulnak a' nője tartozik esztendeig gyászolni, az az özvegykedni, ha meg házasodnak feleségeket szüléiktől meg kell vásárolni, 's a' negyedik izen belől nem szabad atyafiságba házasodni. Mikor mind e' szokásokról ki kérdezte Ysbrantides őket, nem tudtak azoknak eredetéről semmi felvilágositást azon kivül adni, hogy régi hagyománnál fogva követik elhunyt Eleiknek e' szokásaikat. (Dreyjährige Reise nach China. Frankfurt 1707. p. 14, 16.)

(Nro 26.) Jahrbücher der Literatur 60-ter Band. p. 122.

A' mongol regékben *Strong dzsan gamlor* a' budhismus' visza állitója fekete öltözetben gyászszal behuzott fejérlovon jelent meg, mikor a' budhismus fő ellenségének *Dhármának* szivébe lőtte a' nyilát. (Nro. 27.)

Ennyi példák bizonyságul szolgálnak arra, hogy a' fejér szinnel jó jelentést kötöttek öszve eleitől fogva az emberek, és midőn Cuspinianusban olvassuk, hogy IIdik Lajos' huga Anna elmátkásodásakor nyolcz fejér lovas hintóban lépett fel Bécsben, mellyet más hat fejér lovas megaranyozott hintó kisért, észünkbe juttathatja Eldődeinknek a' fejér lovak különös becsbe tartását, a' mit mint asiai hagyományt magokkal hoztak ki Europába. (Nro. 28.)

Psychologiai magyarázatját a' fejér gyász vagy sötét szin jelentéseinek magában a' természetben feltaláljuk. A' nap és éjszaka, a' tudatlanság és isméret, a' szelidség, és vadság két polaris pontjai a' testi és erkölcsi világnak, mellyek körül a' jó és rosz tusakodva forognak, 's az ember lelki képzetei e' két dolgozó erőnek meg felelő módositásokat öltenek fel magokra.

(Nro 27.) Nouveau Journal Asiatique Nro 49. — 1832 — p. 51. vesd öszve a' mit a' fejér elefántok tiszteletéről mond Bayle Japánban, Chinában, Tonquinban, Siamban, Peguban Dict. Hist. et Crit. art. *Japon* és Low ángol kapitány Bülletin des Sciences historiques, antiquités, Philologie. Redigé par MM. Champollion a Paris 1831. Nro 7. p. 295.

ro 28.) Comitabantur hunc (Ludovicum) soror eius Anna, aurea veste et pulcherrima torque, mirum in modum multis gemmis et monilibus ornata, quae in amplissimo curru deaurato ac imaginibus exornato octo equis candidis trahebatur. — Sequebatur hunc alius currus deauratus cum sex niveis equis, et quatuor alii currus, in quibus singulis quatuor

Innen meg magyarázható, miért a' fekete szin kevés kivétettel a' régieknél is gyász szin volt, (Nro 29.) miért az antikokon, hol halál ábrázoltatik, félig fekete félig fejér Geniusok, fejér és fekete gyermekek (álom és halál) tünnek elő, miért Orestest fejér és fekete furiák kergetik, (felgyógyúlás előtt való állapot és tébolyodás) miért Busirisnek mint földalatti Serapisnak sötét vagy fekete szine volt Aegyiptomban, miért Áfrikában a' Felahta nép faj zászlója fejér, millyen volt hajdan a' francziáké, és moslimoké is, mejlyet fejérben öltözött Sklávok visznek hitek és hivségek tisztaságának jeléül, miért Isisnek vagy is a' földnek tett áldozatok fejér köntösben mentek végben, mikép a Druidek is öltözve voltak, mikor fejér bikákkal áldoztak. Innen meg magyarázható az Osmán nép fejér és fekete berbécsü, mint szinte az Ommiadák' és Abbassidek' fejér 's fekete szinü zászlói, miért china felső része *Kara Khátai* nevet visel a' sürü és Zordon erdőség miatt, mint hasonló okból Moldva Cumania nigra és Kara Bogdania nevet nyert, miért Moctade, Billah bagdádi Chalifa negyven ezer fejér 's u-

---

equi unius coloris repleti virginibus et matronis, quae reginae servierunt, (történt ez 1515-ben. Diarium Joannis Cuspiniani apud Belium adpar. ad Hist. R. ung. p. 294.)

(Nro 29.) Egy chinai születésü iró a' tarentumi Érsekhez irt levelében, mellyben Chinát leirja, a' fejér szinről azt irja, hogy az gyász szin ott. „Cum ca„daver effertur, omnes invitati illud comitantur, „viciniores quidem consanguines induti vestibus „albis, qui color apud Sinas lugubris est, remo„tiores vero saltem piliolum album gestantes, atque ita longissima fit processio, sonique musici cum fletu miscentur.“ *Bülletins des Sciences* l. c. p. 296.

gyan annyi fekete herélteket tartott udvari pompára, miért IVdik Henrik fejér kótsagtolla Franczia országban a' vitézség' és hirnév' jelképe lett, miért Mátyás Királyunk fejér és veres bort folytatott Visegrádon a' csatornákon valahányszor triumphust tartott, miért az Arabsok fejér a' Persák fekete öltözetben harczoltak 749ben Hacem Márván alatt, miért a' római Candidatusok, kik közönséges hivatalba leptek tiszta fejér dolmányt ét tógát viseltek, miért tartják az asiai Komuk és Cserk népek a' fejér bak ketskét olly nagy tiszteletben, miért mondja Virgil is. „Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apol-„lo, Nigram hiemi pecudem Zephiris felicibus „albam." (Aeneis LIII. v. 119.) Ezeknek és más szinü historiai jeleneteknek okait psychologiai magyarázatjokkal együtt az emberi léleknek a' természettel való egybenköttetésében lelhetjük csak fel. (Nro. 30.)

(Nro 30.) A' felyebbi adatokról l. *Creutzer* jegyzéseit Raoul Rochette munkájára Jahrb. der Lit. 1831. B. LIV. 5. 83. et 162. Ugyan ott *Bröndstedet* B. LVII. S. 30. Clappertont B. LVIII. S. 67 et sequ. Herbelot Biblioth. Orient. T. II. p. 198. T. IV. p. 197. Theoph. Bayeri Historia óshrróena et Edessana Petropoli 1734. p. p. 278. Nicolai Olahi Hungaria VI. Plinius Hist. Nat. LXXXV. c. 57. hol a' fejéritők társaságáról (Fullones) és a' metellusi törvényről van szó, ismét Plinius l. c. L. XVI. c. 45. hol a' Druidek' fa tiszteletéről és áldozatjaikról beszél. Van Dale Dissertat. IX. antiquitatibus quin et marmoribus cum Romanis tum Graecis inservientes Amstelodami 1702. in 4-o p. 168. Tudom. Gyűjtemény 1832. XI-dik füzet lap 80 á' Komuk és Cserk népekről. Hammers Geschichte des osmanischen Reichs 1-te Lieferung S. 88. Pesth 1834. Tacitus de mor. Germ. c. 43. az Ariusok' fekete paizsairól.

Az a' jelenet továbbá, hogy Eldődeink nehezen vették fel a' keresztyén vallást, onnan eredett, hogy a' régi szokásoknak és hagyományoknak nagy hatalma van, mellytől könnyen nem válhatni meg, annyival inkább nehezebben eshettek sarkalatos változtatások olly időben, mikor ugy szólván a' szent széket kivéve tudatlanság lebegett Europa felett. (Nro 31.)

A' prágai Albert életében az áll „*quod juxta positis Hungaris umbram christianitatis impressit*, majd ismét „religio (christiana) intermisce„batur cum paganismo polluta, et coepit esse „deterior barbarismo languidus et tepidus chris„tianismus.“ Szent Istvánról bizonyos, hogy erőhatalommal élt a' Magyarokat keresztyénekké tévén, de még első András és első Béla alatt is zúgott a' nép az ellen, 's az *adulta fides*, mint már felyebb is érintettük Kálmán idejére esett, az az szinte másfélszázad kellet arra, hogy a' Geyza alatt elkezdett nagy és dicsőséges munka tökéletességre mehessen.

De e' még nem elég, mert Erdélyben később is a' bálványos várakban régi szertartás szerint áldoztak, 's a' kezdi Aporok egyik várát 'Sigmond még 1404ben is *arx idololatriae*nek nevezi. A' királyhalmi *Petki István* alatt 1643-

(Nro 31.) Thuróczi (P. 11. c. 45.) irja: „Plebs consti„tuit sibi Praepositos, quibus praeparaverunt orci„stram de lignis, unde ab hominibus possent videri, „et audiri. Praepositi vero miserunt ad Regem et „ad Proceres nuncios, dicentes: Concede nobis ritu „patrum nostrorum in paganismo vivere, Episco„pos lapidare, Presbyteros exterminare, clericos „strangulare, Decimatores suspendere, Ecclesias „destruere, campanas constituere.“ cf. Kovachich vestig. Comit. Budae 1790. p. 53 et seq.

(Nro 32.)

1643ban hozott *Csik Gyergó* és *Kászon* székek szentegyházi constitutiójában olvassuk. „Eleitől „fogva, régi időkben is mindenkor tilalmos a' „sátoros innepeken való tánczolásnak, Királyné „Aszony ültetésnek módja, melly pogányoktól „maradt szokás ezután is tilalmos," 's imé a' már érdeklettem Anonymus közlése itt is meg valóságosul. (Nro. 32.)

Ugyan azon gyűjteményből kitetszik az is, hogy a' búcsúkra 1717ig fegyveresen jártak a' Székelyek, hogy a' papok' diákjai tisztességes lakadalmi mulatságokban tánczolhattak, a' megesett személyeknek, ha öszve keltek megejtőjökkel, elébb szalma koszorút kellett fejekre együtt tenni, 's ugy az esketésre elő állani. (Nro. 33.)

(Nro 32.) Constitutiones Ecclesiarum Csik Gyergyo Kászon cum consensu Stephani Petki de Királyhalma 1643. 5. *Aprilis latae* — *Mss.*

(Nro 33.) Malcolm irja persiai historiájában (Tom. 1. S. 51.) hogy ott régi szokás az engedelemért esdeklő meg győzetett feleknek szalmát venni a' szájokba, 's ugy kérni engedelmet. Tatár országban 's Indiában azt irja Malcolm ma is meg van ez a' szokás. Adelung irja a' Strohkranz szó alatt, hogy régen a' megesett fejérnépek azt tették fejekre becsületek elvesztése jeléül, mi szokás itt ott Adelung idejében még megtartatott Németországban, 's az illy meg esett személyek házasságok szalma házasságnak neveztetett. Franczia országban már a' XIII-dik századból van reá példa, hol néha kákából is fontak koszorút. Illyenre czéloz Richard Püspök (Salisburg) midőn 1217-ben rendelésében mondja: „Nec quisquam annulum de junco, vel quacunque „vili materia, vel pretiosa jocando manibus innectat „muliercularum, ut liberius cum illis fornicetur, „nedum jocari se putat, honoribus matrimonialibus „se adstringat."

Dufresne Glossar, voce *annulus*. Az ünnepélyes házasságnál is szoktak másnap a' menyasszonynak

Sátoras innepeken; mig beharangoztak szabad volt mindent árulni az egy kivétellel, hogy a' mészárosok lovon, vagy hátakon, nem pedig ökrökön vigyék a' marhahúst a' szentegyházhoz.

Tudjuk továbbá az Anyaszentegyház historiájából azt is, hogy már 955ben az augspurgi 'sinat megtiltotta a' papoknak minden kivétel nélkűl a' házasságot, 's majd VIIdik Gergely Pápa 1084ben teljes folyamotba is vétette a' határozást, de még is több század alatt lehetett azt a' magyar földön egész épségben behozni, ámbár Szent László és Kálmán igyekeztek is a' rendelést teljesedésbe venni. (Colom. LII. c. 1. Péterfi S. Concil. p. 58. 59.) Magok a' püspökök Thurótzi és Péterfi bizonyságai szerint Szent László idejében még házasok voltak. A' *ritus explorandae veritatis* czimü káptalani jegyzetekben 1235ből jő elő *Domina Rosa filia Briccü archipresbiteri*, (Nro. 34.) 1444ben is ugy látjuk még, hogy az esztergomi Érsek Dienes a' barczasági papok' házas voltokon nem hogy megütközött volna, sőt inkább visitatora Tamás Praepost az akkor ujonnan hozott constitutióban csak a' Szent László bigamus papjait, az az, a' kik özvegyet, vagy rosz életü fejér személyt vettek nőnek, vagy másodszor is megházasodtak, tiltja el a' szolgálattól, ellenben a' becsületes nőjü papokat nem csak szolgálatjaikban, hanem papi privilegiumaikban is meghagyta.

---

illy szalma koszorút át adni, mellyet a' szalma koszorús szónok tett fel, 's beszédet tartott róla.

(Nro 34.) l. ki nyomtatva Belii adpar. ad histor. R Ung. Posonii 1735. p. 225.

(Nro. 35.) Ekképen az 1649ben tartott Erdély országi gyülésben határoztatott, mint az, 1653ban szóról szóra fel is vétetett a' törvénykönyvbe (Aprob. P. 1. Tit. VII. art. 1.) „A' vicáriusságrúl néhai idvezült Rákótzi György Fejedelemtől akkori vicariusnak adattatott levele szerint, hogy tisztiben eljárhasson, és hogy nőtelen pap is lehessen Esperest, ha nős papok is választják, végeztetett."

De nem csak a' Magyaroknál, hanem a' Kunoknál is nehezen terjedt a' keresztyén vallás, mert Benkő Milkoviájából bizonyos, a' mit több más oklevelek is igazolnak; hogy a' XIdik században már a' Kunok érintésbe jöttek a' Magyarokkal, és *Salamon*, *Szent László*, *IIIdik Béla* és *Imre* királyaink, kik velek hadba is keveredtek, a' milkóviai püspökségre különös gondot is fordítottak, csak hogy őket megnyerhessék a' keresztyén vallásnak, de az igyekezetnek másfél száz esztendeig nem látni sikerét, és legelébb 1220ban jő elő példa, hogy Robert esztergomi Érsek Cumániába menvén Boriz népéből mint egy 15 ezer lelket megkeresztelt, de ez is csak olly formálag esett meg, mint a' prágai Adalberth téritése, *umbram christianitatis impressit*, mert a' Pápa IXdik Gergely bullái egymást érik azután is, mellyekben sürgeti a' Kunok' megtérítését, 's ámbár IVdik Béla és később Kun László alatt csapatokban telepedtek is meg hazánkban a' Kunok, 's e' két királynak különös ke-

---

(Nro 35.) l. Josephi Benkő Milkovia P. 11. hol a' constitutio ki van nyomtatva. Hormayer is azt irja Emlék beszédében. (Die Bayern im Morgenlande 1832) hogy Bavariában is a' X-dik századtól elkezdve a' XII-dik századig házasok voltak a' papok: sok leveleket hord fel.

gyelmeivel éltek, még is 1279ig tehát kétszáz esztendeig nem boldogúlhattak velek a' térités dolgában. Ekkor és nem elébb ajánlották magokat *Alpra* és *Uzur* Kunvezérek, hogy keresztyén módon akarnak élni, sátoriakat elhagyják, falukba mennek lakni, nem ontnak több keresztyén vért, mint az előtt cselekedtek, hanem a' szakáll és hoszú hajviseletet továbbra is kikötötték magoknak. (Nro. 36.)

Ezen adatoknál fogva nem csuda tehát, hogy a' vonakodás Kálmán idején is túlhatott, nem csuda az is, hogy régi nemzeti szokásaikból mind vallásos mind politikai tekintetben később időkben is sokat megtartottak a' magyarok.

Illy régi szokásoknak tartom én a' már érintetteken kivül, *a' vérben mártott kopja vagy dárda körül hordozását az országban*, mellynek utólsó nyomát 1599ben találom, mikor Báthori András Mihály Vajda ellen szerencsétlenül küzdött. (Nro. 37.)

(Nro 36.) l. Kovachich Supplementa ad vestig. Comit. Budae 1798. T. 1. p. 36 et seq. Tudományos Gyűjtemény 1829. VII. Kötet l. 30. Horváth István rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégibb történeteiből l. 94., hol 1410-ből is van oklevél emlitve.

(Nro. 37.) „Mikó Györgyöt Tamásfalvi Jánost Mihály Vajda a' Székelyekhez küldi 1599-ben hogy pártoljanak hozzá, Báthori András pedig vérben kevert kopját vagy dárdát hordoztatott Három széken meg a' Mihály vajda ellen való felkelésre.“ *Barabas Sámuel Erdélyország* historiája Bethlen Farkas után Mss. láss több példát erről Hist. *Értekezésemben a' Székely nemzetről.* l. 140. IV. Bela és II-dik Lajos is meghordatta az országban a' véres fegyvert, de kevesen gyültek öszve *Kelemen Hist. Juris Hung.* p. 277.

2) A' *tüzjeladást* az ugy neveztetett tüzhalmokon, ha ellenség közelitett (Nro. 38.) mellyre még a' XVIdik században is van példa, és Qua-

---

(Nro 38.) Stella Márton irja 1543-ból: Signa itaque et ignes e speculis et montibus observant, ad quae uti edictum est in tutiora fugere et sese servare possint (Epist. Turcic. l. c. L. IX. p. 44.) I. az 1463-ban készült katonai constitutióját Erdély ország három nemzetének Kovachichnál *Script. Rerum Hung. Minor.* T. 1t. p. 384. Quatremére irja Abdallahben Zobair életében Kitab Alagani után, hogy mikor Meccát ostomlották a' Syrusok egy éjszaka nagy lármát hallván a' városon kivül, ne hogy hirtelen megtámadással berontson az ellenség tüz jelt csinált katonáinak öszve hivására, 's a' tüzet egy lándzsa tetejére függesztette fel. (Nouveau Journal Asiat 1832. Nro. 53. p. 403.) Herbelot irja, hogy Thou-thoum a' Hoie heu Chán nőt kért magának 795 ben a' Chinai Császár udvaráról, mikor a' is czeremoniák főmestere beszédet tartván a' Császárhoz ajánlotta a' kérést, 's azt mondta a' többek közt, „si le mariage s'effectue les senitinelles de nos frontières seront dispensées d'allumer des feux, et de faire fumée pour signaux d'alarmes.“ (Bibl. orient. T. VI. p. 202 — 205.) Ysbrant Ides is irja követségi utjában (l. c. S. 152) hogy Peking város körül van véve gazdag kertekkel, múlató házakkal, 's mindenfertály órára kőtornyok vagynak, mellyekben a' katonák strásálnak, honnan ha ellenség közelit jókor tüz jelt adnak a' vigyázatra, egy toronyból a' másba áthatván a' meggyujtott tüzvilága nehány óra alatt az által tudósitva van a' főváros.

Angliában is a' corki megyében 1830-ban föld alatti szobákat fedezvén fel a' lakosok azokat erőségeknek hiszik, mellyekből a' vigyázók egyik a' másikat tudósitotta tüz jel adás által, mások azt hiszik a' hagyomán szerint, hogy a' Dánokat azokban fojtották öszve tüz füstjével, miután az Irrlandok megverték őket. — Egyik mint a' másik megtörténhetett. *Bülletin des Sciences historiques etc.* 1830. Nro. 9. p. 42.

tremére szerint az Arabsoknál, sőt a' Chinaiaknál is szokásban van.

3) A' *ma is divatban lévő nemzeti Tiszteknek felemelését vármegyék és székek gyüléseiben*, melly az Árpád paizson lett felemeltetésére emlékeztet visza, a' mit Constantinus Porphyr: Kozár szokásnak mond lenni, de már Tacitus a' belga germán népről irja: (Hist. LIV.) *Caninefatibus Dux erat Brinio. More gentis deligebatur scuto impositus, et sustinentium humeris vibratus.* A' Frankúsok régi chronikájából irja ki hasonlókép Eccard: *Franci petierunt Consilium, et elegerunt Faramundum filium Marcomiri, et levaverunt eum super se regem crinitum.* Leibnitii opera ommnia Genevae 1768, T. IV. p. 158.)

4) A' *hadban meg nem jelenteknek halálos büntetését*, kik mint Verbőtzi irja *cultro per media viscera scindebantur* (l. Sigism. D. V. art. 7. et Lud. II. D. IV. art 54), melly osztán, lágyulván későbben a' törvények, jószág vesztésre változtatott által, ámbár Erdélyben még 1648ban is a' törvény halált mondott, hanem ha a' Fejedelem megkegyelmezne. (Nro. 39.)

5) *A' tetemre való fel hivást és halál ujitást* melly szokás még a' pogány világból jött a' Székelyekre által (l. szokásbeli törvényeket Nro. 13. és az 1594beli febr. 2. Fejérváron tartott országgyülés végzéseit in Thesauro actorum Comitialium Transylv. p. 701. e Collectione Samuelis Szabó a' Nagyenyedi könyvtárban) 's az aprob.

(Nro. 39.) „Siculi insurgere negligentes poena mortis „puniantur, sed bona non amittant, ut pro redem„ptione capitis (si ita Princeps mitigare vellet) fra„tribus aut vicinis impignorare possint. (art. 13. „anni 1648. 16. martii) l. Verbőczit is a' fő vált„ságról P. 11. Tit. 56.

C. P. V. Edict. 54. e' szókkal töröltetett el: „A' gyil-„kosságnak casussában az a' régenten béjött, 's „keresztyénséghez nem illendő szokás, melly „miatt a' holt test sok ideig a' föld szinén tar-„tatott, ugy mint a' melly mondatott tetemre „való hivásnak, és ugyan akkor való hit fela-„dásnak, azért való fizetéssel együtt, viszont a' „melly halál ujjitásnak is hivattatik, mind ezek „a' Székelység közzül is in perpetuum tolláltat-„nak." (Nro. 40.)

6) *A' kegyelem adást, számüzést és menedékhelyet vagy asylumot*

A' haza, és nemzet árulóknak a' Fejedelmek ideje előtt maga a' nemzet, azután a' királyok, a' gyilkosnak pedig csak a' meg öletett' atyafiai, kikkel egyezni kellett, adhattak kegyelmet. (l. Histor. Értek. a' Székely Nemzetről l. 181.) A' király lábai előtt való menedék helyről emlékezet van a' Kovachich által közlött 1279beli oklevélben, melly a' bünösnek meg mentette ugyan életét, de számkivetve maradt a' hazából. (Nro. 41.)

(Nro 40.) A' *tetem* szó elöjő Hunyadi János' gubernátori magyar esküvésében *feold tetemedet ugy fogadgya be, ouneith harmad napon ugy ki ne vesse etc.*

(Nro 41.) Supplem. ad vest: Comit: T. 1: p. 36 et sequ. Szent László idejében az asylumba szaladás megmentette a' vétkes életét: asylum volt a' király udvara, az ecclesia, és a' püspökök lábai l. *Kelemen Hist. Jur. H. Budae* 1818. Mátyás király alatt 1481-ben hozatott e' törvény: „In sententia capitali „convictus triduo apud Judicem detineatur concor-„diae causa, qua non succedente adversario trada-„tur, cuius est *caput* vel *bona eligere* (Kelemen „l. c. p. 223.)

A' római institutiók a' birodalom megbukása után is fenn maradtak sok részben az uj nemzetek

Még a' közönséges vétkekben is, millyen p. o. a' hamis vád, azt olvassuk István országbirája leveléből, hogy 1268ban Ebesd fiai Ponich Jakabnak ad petitionem et instantiam Domini Regis elengedték a' homlokban megbélyegezést. (Kovachich Suppl. T. 1. p. 152.) Verbőtzi is nyilván mondja, (P. 11. tit. 57) hogy a' biró kézben lévő főbenjáró bünösnek a' megsértetett fél engedhet meg, ha pedig még el nem volt fogva, a' királyi kegyelemnek csak esztendeig tartott ereje. Igy látjuk még az 1655beli Diaeta 35dik számú végzésében kimondva: *quod condemnatis malefactoribus ne gratiam rex impertiri velit*, 's nem elébb mint 1715ben alapitatott meg a' királyi kegyelem adás a' maga mái telyes formájában. (art. 48. 1715.)

Szólottam magyar eleink vitézségekről, szólottam vallásukról, szólok most már nyelvekről is, mert e' három fő elemekből állott a' belső erő, mellyeket mint isten ajándékait magokkal kihoztak Ásiából, 's mint mondám arra szolgáltak, hogy nemzeti léteket uj hazájokban constitutióval és a' keresztyén vallással körülövedzhették.

Nem hazafi az, legalább nem telyes mértékben hazafi, a' ki nyelvünk édességét nem érzi, vagy nem tudja becsülni ezt a' hathatós

---

között, de szokásaikhoz képest változtatva: igy p. o. a' pénzbeli egyezés vétkes esetekben sok szazadig jus publicuma volt Europának, azután jött be a' tüzes vas és forró viz próba, a' duellum, honnan meg magyarázható lesz, miért minden europai nemzetek törvényes rendszereikben több féle hasonlatosságokra akadhatni. *Essai Sur l' Histoire De l' action Publique et Du Ministére Public par M. J. A. Delpon* 2. Vol. in 8 Paris 1830.

kapcsot, melly honyunk' földével, kiholt dicső Eleink' árnyékaival öszveköt bennünket.

És micsoda nyelv ez a' magyar nyelv? hogy ezer év után is zöldellően virit, 's kihajtásait a' grátiák mindegyre kedvelőbbeké teszik.

Valójában nagy, felette nagy kincsel áldott meg az ég nyelvünkben, 's ha vétkeztünk ellene, az, fanyar gyermekeitől még sem vonta meg áldását, Pozsonytól Bukarestig, a' Tátrától Fiuméig máig is ömledeznek rajta az édes hangok, mellyeket egykor a' *Drugethek*, *Országok*, *Hunyadiak*, *Zrinyiek*, *Báthoriak*, *Bethlenek* ejtettek ki ajakaikon. Érezzük most már, hogy ezt a' kincset elásni, vagy véka alá rejteni haládatlanság lenne, 's megbántanók hős eleink szent porait, ha diszes ősi nyelvünkből magunk magunkat vétkesen ki forgatnánk.

Most midőn édes magyar nyelvünkről akarok szólanni, hazánk őrző geniussát kérem, hogy szent fáklyájával világositson nékem, 's hazámfiainak, hogy ollyas valamit mondhassak el nyelvünk ügyében, melly hasznos tanúságot szerez nemzetemnek.

A' teremtés' czéljáig felmenvén az emberekben ugy vesszük észre, hogy ezéknek a' nyelv, vagy is a' beszéd, különös tulajdonok, mi által magokat vég nélkül felemelik minden más teremtett dolgok felett. Mérhetetlen titok a' testnek egyesülése a' lélekkel, mellyből fejlődnek ki azok a' tehetségek, mellyek alkalmatossá teszik az embert arra, hogy a' test' érzéseit a' kivülről reá ható nyomatok szerint gondolkodó erejénél fogva ugy fel dolgozhassa lelkében, hogy ennek a' munkálatnak első szüleménye, u. m. *a' magáról való öntudat* titkos értesitését is adja mind annak, a' mit az ember maga körül lát, hall, és tapasztal.

Az *ön tudat* tehát minden munkásságnak tulajdonképen a' fészke, a' szüli az ideákat, mellyek a' cselekedetekben lételre is jőnek. De az ideák korlátoltak, mert véges valóság véghetetlenre nem terjeszkedhetik, ellemben tökéletesek lehetnek azok, mert az ideákban az okos valóság ki képezheti a' maga létének határait, törekedéseit tiszta irányok közzé veheti, a' miben áll végre is az ember tökéletessége, melly nem egyéb, mint a' test által korlátolt léleknek hiv másolatja a' cselekedetek világában, 's ezen kevés szókban ugy gondolom mindent elmondottam, a' mit a' nyelv vagy beszéd psychologiai elemeiről rövideden ellehet mondani.

A' mi magát már a' nyelv praxisát vagy is a' beszédmód technikáját illeti, a' történeti adatok következendő vezér fonalat nyujtanak a' visgálódó kezibe.

1-ször. Eleven ön tudat, akármint jutott is valaki arra, a' lélek képező tehetségét nagyobb ingerben tartja, mint a' homályos érzés, amaz már teremt és alkot az emberiségnek kimért ideák világában, mig ennek elébb meg kell az útat futni, mellyet amaz már elhagyott, Egyes emberekben a' mindennapi példa bizonyitja ezt, mert a' ki több tökéletes ideákkal bír, könnyebben és értelmesebben fejezi ki magát, mint az, kinek kevés számú ideáji vagynak, 's azok sem tökéletesek: igy a' melly nemzetben nagyobb az értelmességnek tömege, gazdagabb és hajlékonyabb nyelvel is bir, mint más nemzet, hol a' lelki képező erő kevés ingerre talál.

2-szor. A' gondolatoknak és dolgoknak jelképe lévén a' nyelv, az egyszersmind a' pallérozotságnak is mértéke, melly kimutatja a' szegénység és gazdagság, veszteglés és ipar, előmenetel és elmaradás állapotját.

3-szor. A' nyelv az ideák és ismeretek kicserélésére is eszköz lévén, ha az csupán csak beszéd által gyakoroltatik, nem lehet olly tökéletes, mint ha az már irásban is van foglalva, mert az irott betűk nem csak állandóságot adnak a' nyelvnek, hanem a' gondolatok kölcsönös kicserélésének utját is megszélesitik, mivel az író mindenkivel beszél, a' ki nyelvét érti, és olvas, a' beszéllő csak ahoz szól, ki beszédjét hallgatja.

Ezen vezér fonalakhoz képest kérdjük most már meg a' történeteket, mit mondanak azok magyar nyelvünkről.

Magában már nemzetünknek hadi tettei, tiszta vallások, jó erkölcsök arra mutatnak, hogy szűk és szegény nyelvel nem jöttek ők ki Ásiából, 's nem talál rájok semmiképen az, a' mit Tacitus a' Finnusokról mond (c. 4. de moribus Germ.) *Fennis mira ferocitas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus.*

Azok, kik egyezés szerint egy fő alá adván magokat országot tudtak alapitani, a' polgári és katonai hivatalokat mindjárt kezdetben egymástól elválasztották, az igazság kiszolgáltatása módjárol törvényeket tettek, 's társaságos viszonjaikat 31 napi tanácskozás után szerkezetekbe vették, azok bizonyoson gazdag, és tömött nyelvel is birtak, mert illyes valamihez nem lehet tökéletes ideák nélkül fogni, és mivel a' fölebbi egész nyilván abstractióra mutat, nyelvek akkori jókarban léte kétséget sem szenved, mert az abstractio nem lehet egy két óra szüleménye, az addig hatásra nagy utat kell elébb megtenni, hogy a' nyelvben kiképezhessék magokat a' lélek' reflexiói, a' mi

hosszú idő, ásiai gyakorlotság nélkül lóvágtatva megnem eshetett. (Nro 42.)

Megvallom mindég bizonyos bádjatság foglalta el lelkemet, valahányszor olvasnom kellett némelly irókban, hogy Ásiából kivetődött Magyarjaink csak halászni és vadászni tudtak, szántást vetést, kézi mesterségeket, csinos városi életet, szóval szelidebb szokást azután tanultak, hogy keresztyénekké lettek, a' mit leginkább a' német és sláv nyelvből át kölcsönözött szók bővségéből kivánnak bebizonyitani, (Nro. 43.)

(Nro 42.) Piringer nem oknélkül utal szavainkból a' régi Magyarok' gazdagságára és nyelvek jó karban létire Asiában. *Selyem*, *bársony*, *bíbor*, *hím varrás' gyöngy*, *kincs* mind napkeleti gazdagságra mutatnak, ugy Feszlernél az állatok nevei, *oroszlán*, *hiúz*, *pár-dutz*, *teve*, *sas*, igy a' házi butyorok nevei *pad*, *szék*, *ágy*, *szökrény*, *edény*, *üveg*, *tsésze*, *medencze*, *pohár*, *tükör*, *nyoszolya*, a' scythiai jó állapotra mutatnak, azért a' *ház* és *asztal* szókat sem tartja Piringer europai kölcsönözetnek, és nagyon helyesenn, mint alább kifogom mutatni. I. *Die Magyaren Sprache Wien* 1833 S. 194—196 — Ugyan itt mondja Piringer azt is, hogy a' *bálván*, *áldom*, *imádkozni*, *áldozni*, *innep*, *ördög*, *tünder*, *varázsló*, *boszorkány*, *házas*, *lakadalom*, *kengyel*, *sarkantyu*, (gyökér *sark* mint *kezlyü*) mind napkeleti honra mutatnak.

(Nro 43.) Jol tudom azt, hogy itt sokan azt az ellenvetést tehetik, hogy a' Magyarok mig pogányok voltak csak külföldön prédáltak, 's legelébb Geyza (972) kezdett gondolkodni a' Magyarok dolgairól, mivel a' ki-kicsapások és véresharczok következésében megkezdtek gyengűlni, 's Alold irja, hogy Geyza intette népét, ne menjen prédára többet, hanem kereskedjen a' jó magyar föld terméseivel, azért ha durvák nem valának, nem üztek volna kóbori életet, de erre csak azt lehet felelni, hogy a' háború folytatás az időben szokás és mintegy úri dolog volt, más nemzetek is mint felyebb megje-

feledvén azt, hogy nagyon sikámló úton indultak el, mikor csupa szó hasonlatosságból következtetnek, mire Lisbonától elkezdve Peckingig, Islandtól a' Négerek lakhelyekig minden nemzet nyelveiben bőven akadhatni, és Leibnitz és Eccard minden vizsgálatjaik után is nem tudták a' csomót feloldani, mivel a' kölcsönözések, átváltoztatások észre vehetetlenül estek és esnek meg, 's annak kinyomozása, mikor, mikép,

---

gyeztetett hason tetteket követtek el. A' német nyelvet legbővebbnek tartják a' Tudósok Europa minden nyelvei közt, és széles elágazásaiban gazdag kincsekkel bir, maga a' nemzet is hatalmas volt még Róma virágzó korában, de azért a' tudományokban, ugy mint ma vesszük, járatlan volt. Ha nem igaz is a' mit Bodinus ir (Method. ad Hist. Cognit. p. 104.) *Germani Taciti temporibus omni disciplina car fuere, ut parum a bestiis discreparent*, a' minthogy nem is igaz, de másfelől igaz szent Hieronymus bizonysága a' IV-dik századból „Hieronymus epist. CXXXV. callosam tenendo capulum „Germanorum manum, ac digitos tractandis sagittis aptiores, ad stilum calamumque sua demum „aetate mollescere demum cepisse adfirmat." (Jac. Burckhard de Linquae Latinae in Germania fatis Wolfenbütteli 1721 p. 16) Igy voltak a' Magyarok is kezdetben, inkáb lovagolni mint irni, inkáb harczolni mint tanulni szerettek. Gilbertus Genebrardus Chron. L. 11. ad annum V. C. 428 apud B. G. Struve Fasc. 1. actor. Litterarior. ex Mss erutorum p. 40 irja „Disciplinarum capaces quum „nonessent Germani ab octingentis annis duntaxat „idest a Carolo nostro Magno ut ipsimet adlfirmant „suam linquam literis coeperunt (deák betükkel) „exscribere. et cum christiana religione Musas ex„cipere." Még Aeneas Sylvius idejében is és igy a' XV-dik században a' tudományokban nem voltak elébb a' Magyaroknál a' Germánok, 's tudva van a' német Tudósok előtt, mennyit tett ez az olasz biboros Pap arra, hogy a' német fő urak udvarában a' tanulás szeretete megindulhatott, kikről irja egy

és kitől vett egy vagy más szavakat át, meggyőzhetetlen akadájokkal van öszvekötve, hol a' *vocum numerus, junctaeque umbone phalanges* sem használnak már, mivel nem csak a' görög és deák, hanem minden más europai nyelvek az ásiai régibb nyelvekben lelik fel gyökerezetjeiket, mellyek ujra egy valaha köz anya nyelvben öszvefolytak. (Nro 44.)

---

levelében (epist CXI) *Principes equos potius et canes alere, leones ursosque multa carne pascere solitos, Poetarum intestinis nihil praebere.* Más vele egy idejü olasz Tudós Joan. Ant. Campanus is igy ir (epist. 15. Lib. IX.) „Germani comparare libellos „perfacile, naturam bonis artibus imbuere nequa„quam potuerupt, Gens victu aspera, inculta mo„ribus, studio venandi et militiae barbaricae de„dita, quae ad justum congressum multo etiam „paratior, haec studia humanitatis non tam attingit, „quam non potest capere.“ Czélirányosnak véltem e' példákban világossá tenni, hogy a' nyelvek, és nemzetek tudományos kifejlésében egyiket a' másik felett oknélkül ne taxáljuk. Midőn Aeneas Sylvius (Epist. ad Diversas 1. CXX.) irja hogy St Gallenben a' klastromban szépkönyvtárt talált, csudálkozik egyszersmind. hogy ott körül belől a' tanult embereknek nagy fogyatkozása van, de hozzá teszi ezeket is „Ante centum ferme annos, et antea tre„centis quadringentisque non invenies, qui per Ita„liam sermonem habuerit tersum et lucidum. Sed „ecce revixit eloquentia, et nostro quidem saeculo „apud Italos maxime floret. Spero idem in Teutonia „futurum“ Be is teljesedett mondása, mert az Ottfried és Roswitha nyelve Lessing és Göthe kezeik által erőt és rugósságot nyert.

(Nro 44) Tudós hazánkfia Bayer irja az első anya nyelvről: „Hic equidem amicissimo viro (Theodoro „Vualthero) vehementer adsentio, esse innumeras „voces passim per orbem terrarum dispersas, quae „ex priscorum parentum sermone permanebant, eo „vero cautius in hisce esse advertendum animum,

Bár nézze át valaki a' Gyarmathitól olly nagy gondal egybeszedett Vocabulariumot, (Bécs 1816.) mellynél már a' sláv nyelvre nézve kedvezőbb gyújteményt alig lehet találni a' Dankovszky által meginditott szótáron kivül (Pozsony 1833.) ha t. i. arról van a' szó, mivel gazdagitott az bennünket, kivált hogy Engel is éppen ott ezt a' véleményt támagotja, megfogja látni könnyen, ha Leibnitz vi'sgálatait is az angelsax, goth, 's más északi nyelvekről végig nézi, és az általa használt kutfőket magának kitárja, hogy a' *confusio et commixtio linquarum* teljeséggel nem ugy esett meg, mint némely nyelv fejtegetők a posteriori kiszabták annak az utját, hogy a' *Kelto Scytha*, *Sauromat*, régi *Indus*, *Aethiopiai*, *Iberiai* nyelvekre kulcsot sem kapunk ma már az egy hozzá vetésen kivül, pedig a' dolgot ezeknél fogva lehetne csak tisztán meg

---

„ne vel ad cognationem earum gentium, quae iisdem „vocibus utuntur, vel ad commercium earum inter „se conjecturam temere expediamus:" majd lejebb ir„ja: „Standum potius a partibus illorum, qui eius„modi harmoniam vocum a communi origine scy„thica repetunt, quale exemplum habes in Commen„tarior. Academ. Tom. 1. p. 396 *Rhos* et *Rha* latinis „quoque *rivus* dictus, unde Hispanorum et Lusitani„norum *rio*, item tamulis *Ara* (Historia Regni Grae„corum Bactriani" Petropoli 1738. p. 129 — item Christ. Theod. Waltheri missionarii Danici apud Trangambarienses Doctrina Temporum Indica p 163. — A' magyar *ár*, *árad*, *árviz* variatióirtól szólanni fogok nem soká a' Bayer által érintett oknál fogva, itt csak Heyne értelmét emlitem még meg de fide histor. aetatis mythicae Götting. 1798 (minélfogva ez a' Tudós azt hitte, hogy az eredeti nyelvet többé fel nem találhatjuk, sem a' tulajdon képi tőke nyelveket meg nem határozhatjuk, az etymologia nem lehet az illy magyarázatokban biztos alap többé.

kezdeni: p. o. a' *'sák*, *apa*, *atya*, *anya*, *már*, *kán*, *vár*, *buza*, *szamár*, *bán*, *baján*, *sereg*, *márvány*, *ur*, *mér*, *malom*, *mony*, *putton*, *vezér*, *arany*, *szent* és *vitéz* szókat megemlítve, ki fogja megmutatni és ki fogja elhinni, hogy azok sláv nyelvből vett kölcsönözéseink, midőn ezek Europában mint Ásiában közönséges kiterjedésüek, (Nro 45.) különösön pedig a' *szent* és *vitéz*

(Nro 45.) Értekezések, és disputátiok nem világositják fel ugy a' nyelvügyét, mintegy kritikai szótár felvilágosithatja, hol factumok beszélnek, 's több nyelvekből a' rokon gyökér vagy leszármazott szók egymás mellé állitatnak, csekély Gyűjteményemből én is nem soká, mint Dankovszky tett, közre bocsátom az *A* betüt, az öszve hasonlitásból csak nyerni fog a' nyelv tudomány, a' mi fő dolog a' nyelv vitákban. A' felyebbi 41-dik számalatti jegyzéshez képest közlöm itt az *asztal* szóról való fel világositást, mellyet Gyarmathi vagy is inkáb Engel, Dankovszky, Fogarasi sláv kölcsönözetnek vallanak.

Hammer azt mondja, hogy az *asztal* nevezetet görögből kölcsönözték el az Arabsok is, 's a' στυλος ból *ostul* szót formálták. (Jahrbücher der Literatur 1831 Band LIV. S. 53) orosz és lengyelnyelven *stol* = asztal *stolnik* = asztalnok (Gyarmathi vocab. p. 4) Tótul is *stul* = asztal, mellyből Bél Mátyás szerint is formálták osztán a' Magyarok ki az asztal szót (Miscellanea Berolinensia Tom. IV. 1734 p. 208)

Ellemben Ádelung a' németh *stuhl* szó alatt azt mondja, hogy annak sokféle a' jelentése 1) valamelly álló dolog, 's gyöknek a' *stiel* szót teszi, melly a' *stehen* igéből lett. 2) Tulajdonkép tett régen oszlopot görögül στηλη, στολος, epirotice *stula* albanice *sstjula*, hová a' német *stolle* és *stiel* szók is tartoznak. 3) Képesleg jelent álló vagy tökepénzt is. Svéd nyelven *Hufaendstol*: jelent több egy nemü dolgok öszveségét is, islandiai nyelven a' *stol*. Boxhorn glossáiban *stual* = die Last.

4.)

vitéz szókat azért, hogy a' Soraboknak *Svantevit* bálványok volt, mellyet Frentzel Ábrahám

---

4.) Legszélesebb értelemben jelent állót, a' mire rakni lehet valamit. Svéd nyelven *stol* jelenti az olly padlazatot is, mellyre az árusok kirakják eladó portékáikat, középévi deák nyelven *staulus*, *stallus*, honnan a' franczia *etaler* szó (auslegen auskramen, kitálalni: erről a' *tál* szóban fogok többet elmondani) csehül *stül* ágy fát is tesz. 5) Szorossabb értelemben a' *stuhl* széket tesz, mellyen ülhetni. Ottfriednál *stuhl*, alsó saxoniai dialectben *stool*, angelsaxul *stol*, ángolul *stool*. Ulphilásnál *stols*, wallisi nyelven *ystol*, slávul *stolek*; középévi deákságban *stolium*, honnan *Faldistolium* olly szék, mellyet öszvelehet rakni, miből lett a' franczia *Fauteuil* (karszék). Eddig Adelung —

Akár a' görög Στηλη (lapis e terra exstans) millyenen ültek és ettek Homér' bajnokai, akár a' Στολος (columna, fulcrum, item graphium, stylus) légyen is a' gyökér, bizonyos, hogy a' görög ασολος (non fulcitus columnis) legközelebb jár a' magyar asztal szóhoz, mert hajdan hihetőleg csak a' föld vagy kiálló kövek szolgáltak asztalúl, mig a' szükség mesterségeket találtatott fel. *ystol* = sella a' celta nyelvben is (Glossarium Celticum apud Leibnitium in Collect. Etymol. p. 146.) *A' stehen* igéből lett *stein*, mint görög ςιον a ςαω quia stat in terra, a' mi Adelung értelmével is talál (Joh. Claubergii Ars etymologica Teutonum e Philosophiae fontibus derivata Duisburgi ad Rhenum 1663)

„*Stal* veteribus Teuton; cathedra Episcopalis „apud Lazium. In Belgico *driestal* pro sedili, quod „habet tres pedes. Apparet olim *stal* Teutonibus „fuisse usurpatum pro sede sedili (stelle locus, se„des, ita *stallus* in choro et locus in capitulo. Abraham Mylii Archeologus Teutonicus p. 158) Már ezeket igy tudva, nem mondhatni, hogy a' Magyar tót nyelvből kölcsönözte az asztal szót, mert látni való, hogy az sok értelmü és szélesen kiterjedt szó; külömben hason jóggal lehetne állitani, hogy a' görög, arabs 's más északi nyelvek is a' sláv nyelvből vették azt át, a' mit megmutatni nem lehet.

és Dobrowszky szent vitéznek magyaráznak,

De haszinte a' tót nyelvből vette is volna azt át a' Magyar, annak más okot nem tudnak adni az ellenfelek, mint azt, hogy a' ki jött Magyaroknak nem volt *asztalok*, vagy nem értették az asztalos mesterséget, 's igy hibázván nállok az asztal észfogatja, nyelvekben sem volt meg az azt kijelelő szó. Az illy merő hypothesis ellen sok kétségét lehet támasztani, p. o. hogy a' historia ellene mond annak, hogy legalább a' fővebbek, kik olly ékesen ruházkodtak asztalról ne ettek volna addig, mig itt meg nem telepedtek, továbbá meg kellene azt is magyarázni osztán, miért az asztal szóval együtt a' *szék* szót nem vették át Magyarjaink a' tót nyelvből, mert a' *stolek* ből eszébe sem jutott még senkinek a' szék szót kihozni; de nem is lehet, mert *Abaszék* ma is Georgia körül hallható, (mint azt *Aba* és *szék* szó alatt előfogom adni) már pedig asztalt szék nélkül kölcsönözni erőltetett dolog, mihelyt a' szegénység vagy szükség okaiból indul ki az ember, a' mellett az asztal és tál, a' kitálalás, és asztalra rakás egy máshoz correlativumok, ha a' franczia *étaler* ige nem sláv kölcsönözet (mint a' *tál* szó alatt látni fogjuk) bizonyoson a' tál, és tállalás szavaink sem tót kölcsönözetek, mert szék és tál nélkül kölcsönözni az imént elmondottak szerint nem lehet. Figyelemre méltó az is, hogy a' *láb* szó (p. o. asztal láb) viszont talál a' görög λαβη szóvel (prehensio, ansa, manubrium) a' *lábas* a' λαβός-sal (manubrium, forceps, vulsella, fibula) melly *láb* szó viszont több nyelvekben feltalálható mint a' maga helyén ki fogom mutatni, itt mellesleg emlitvén meg, hogy a' föld mérök asztala *Astrolabium* (arabsul astarlab) név alatt közönségesen ismeretes, ámbár nem magát az asztalt, vagy nyerget (Adelung-*Gestell*-je vagy *stuhl*-ja) hanem a' szerszámot értik a' föld mérők és csillagvisgálók alatta, mellyel szegeleteket vesznek le és mérnek meg. Különös az is, hogy az illy tartót vagy nyerget az Attikaiak már *Astrabé* (Αστραβη) nek nevezték, nevezetesen Demosthenes él e' szóval nyereg helyett egyik beszédjében. Helladius (Chrestnmathia cum Notis Meursii Ultrajecti 1686) meg is magyarázza honnan van az,

(Nro 47.) csak ugyan nem fogjuk sláv adománynak venni, hanem ha a' deák *sanctus* a' franczia *sainte* a' persa *zend* a' német *Zendgericht* szókat is Svantevitből akarjuk következtetni!, és még is nékünk Engel szerint (Gyarmathi vocab. a' vezér szóban l. XIII. et seq.) a' vár épitést is a' sláv néptől kellett eltanulniunk! miért nem a' *vitézséget* is egy uttal?

Spittler legalább egyenesebb a' Magyarokhoz, ki a' vár épitéshez való értést nem tagadja meg tőllök, 's tudva van az is, hogy a' régi sláv költeményekben p. o. a' Tandariásban 1483-ból szó sints a' vitéz névről, hanem *Dobry* fordul mindenütt elő (Nro 48.) midőn a' *Vitéz* östörzsökös magyar nemzetségü familia Erdélyben okleveleknél fogva felviszi magát már a' XII-dik századra. Igy van a' dolog a' *Hari*, *Bán*, *Bannus*, *Dárda*, *Talp*, *Tok*, *Gát*, *Madár*, *Len*, *Lándzsa*, *Gúnya*, *Eszterág*, *Angyal* stbb. szavakkal, mellyek a' celta, görög, deák, olasz,

---

t. i. az öszvért hajdan astrabénak hivták, 's a' nyerget is; mellyet rá tettek, rólla nevezték el. Arra az idöre mutat a' név, mikor az emberek nem tudván még megszelidíteni a' lovakat, a' béke türőbb szamár hátát használták utjokban, evésekben, keltekben, jártokban, mint ma is a' vándor csapatok cselekesznek Ásiában.

(Nro 47) Swjatj Dobrowszky szerint heilig *witéz* = Sieger honnan a' *Swjatowit* vagy *Svantevit*. Frentzel Mihály *Sonnen mann*nak magyarázza, de testvérje Ábrahám mint Dobrowszky heiliger Siegernek veszi (l. Allgem. Lit. Zeitung 1832 Septemb. S. 113 a' Legis munkája birálatját) — A' német *Sende* és *Zent* szókról (Sitten gericht) l. Adelungot.

(Nro 48.) Litterarische Nachrichten von einer Reise nach Schweden und Ruszland von J. Dobrowsky Prag 1796 S. 59.

sláv, goth 's más ásiai nyelvekben is előfordulnak, a' nélkül hogy a' sláv nyelvet, melly maga is ásiai származatú köz anya nyelvnek tekinthetnőnk. Temler és Dobrowsky a' sláv és skandináviai nyelvekben sok hasonlatosságokat felfedeztek, de azért nem következtetnek azokból egy vagy más nemzet polgári állapotjára, miért kelljen hát éppen a' kijött Magyaroknál illy fonákságot elkövetni, helyes okát nem látom, különben a' tulságoknak kezdete 's vége nem lesz, 's majd arra a' következtetésre is vetemedhetik még valaki, hogy mivel az orosz és cseh nyelvben *Pár*, *Pára*, a' magyarban *párázat*, a' *Deset* és *Désiát* tizet jelentnek, ezek a' lélekzést és számlálást is itt Europában tanulták meg.

Ha nem ettek Magyarjaink kenyeret Ásiában, és bort nem ittak, hanem ló és farkas hússal éltek, tejet és vért ittak, (Nro 49.) honnan van az még is, hogy nem a' slav *Chleb* vagy *Chleba* és *Wino*, *Wjno* szók ragadtak meg nyelvében, hanem a' *kenyér* és *bor*, ezekhez a' sláv dialectekben hason szókat sem találhat? hogy már Oláh Miklós *Buza* nevü falut emlit, hogy *Búzamező* genus *Buzád* vicus et sacellum *Kenyér*, ismét *Kenyérfalu*, *Kenyérmező*, *Boros* és *Buzás Bocsárd* és több *Búzás* nevek régi történeteinkben jókor elő jőnek? hogy *Ungur falván* Erdélyben 27 magyar fam lia *Boglya* nevet viselt? honnan van az, hogy az *Ugar* szó a' deák *ager* a' kiholt régi georgiai vagy is tudós nyelvbeli *agaraki* és *agarak*, nem pedig a' sláv *zemlja*, *zeme zembla* szókhoz huz? mi az oka, hogy az *árpa*

(Nro 49.) Engel (Gyarmathi vocab. I. c.) Anonymus szavaiból *non comedebant labores hominum*, *sed carnibus* et *piscibus vescebantur*, 's az ásai Tatárok élete módja után tesz illy következtetést.

szót nem találjuk fel a' sláv nyelvben, hanem a' georgiai *árpa* patakban, a' magokat magyarfajnak tartó karátsai népnél hasonlókép árpát jelentő *árpa* szóban, mint szinte a' török nyelvben is feltaláltatható, hogy Árpachánról emlékeznek a' napkeleti historiák, ki Hulaküt felváltotta? hogy Tacitus Árpó Cattus vezérről tesz említést? hogy az *árpás* víz, villa *árpás*, *árpástó* régi okleveleinkben mindegyre elő fordulnak? (Nro 50.)

(Nro 50.) Temler Christ. fridrikről dániai status tanácsosról († 1780) l. Jens Worm *Dänisches Gelehrten Lexikon* Th. 111. S. 771 — és Dobrowsky utazását lap. 17. 18. Castellum *Buzá szigeth* Oláhnál Hungar. C. 7. Pouca de villa *Buza* 1219ből in ritu expl. verit. p. 219. Erdélyi püspök Demeter időt bizonyitó levelében (literae revisionales) 1375ből Michael *Buzas* (Benkő Gyüjtem. mss) Castrum *Buza* II-dik Wladislaus oklevelében (Catal. Bibl. Szechen. T. 11. p. 58.) *Buza* helység Dobokában (Regestum Transylv. de anno 1702 mss) Az Atta bég dynastiában Persiában hetedik Dynasta volt *Buza bah* 1140 körül (Malcolm Geschichte Persiens T. 1. p. 250) Pázmándy (Schediasm. Praeludiália p. 247) a' *Buzyges* nevet is idehuzza, ki Plinius szerint az ökrök és szántóvas használatját feltalálta 's hozzá teszi (p. 387) *Buzas* teste Herodoto genus Medicum v. mediai nemzetség. László erdélyi vajda 1297-diki oklevelében *genus Buzad* emlitettik (Cath. B. Szech. T. 1. p. 458.) Haller György és Sigmond testvéreknek szóló 1607-beli adománylevélben *Buza mező* (Collect. Benköiana mss) Blasius *Buzás ketskemeti* 1603-ban megholt reformatus Superintendens (Jos. Benkő Transyl. Vindobonae 1778 T. 11-us ('s tán nem csalatkozom ha a' *Bosa* ital nevét, mellyről Priscus már Átilla idejéből emlékezik, melly név ma is Afrika belső részben mint Ásiában szerteszét használtatik, az Oby viz mellett lévő *Buzak* várost is idehuzom, mellyet Ysbrant Ides emlit, mikről a' *Bosa* szóban környülállásosabban fogok egy kor értekezni. A' *Kenyér* falut (vicus Kenyér) emliti vi

Valójában eleget szóltam már is egy olly tárgy felett, mellyben maga az orosz öszveha-

---

szont Oláh in Hungaria c. XV, Báthori István a' Kenyér mezőn kápolnát épitetett, hol az erdélyi Püspök két száz lovassai elestek a' viadalban. (1479) *Szántó halma* emlitettik Hunyadban mint régi helység az 1702-ban készült regestumban, Pristaldus *Szántó* 1217-ből in ritu expl. verit. p. 253. *Vad verem* az 1702-beli Regestumban. Alsó Fejér vármegyében terra *vetis* v. *vetés* a' nagy váradi ecclezsia birtoka 1265-ben V-dik István adomány levelében (collect. Benkö) *Boros* és *Buzás Bochárd* ma is fenn lévő helységek nevei Erdély történeteiben már a' XIV-dik században többször elő fordulnak. A' mit Regino ir: *Vivunt non hominum sed belluarum more* (t. i. a' Magyarok l. Horváth István Rajzol. I. 67) *Carnibus, ut fama est, crudis vescuntur. Sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt, particulatim dividentes, veluti pro remedio devorant*: látni való, hogy csak hirből irja, *ut fama est.* Spittler már nem adott hitelt az illy chronikásoknak, és nagyon helyesen, mert tudva van a' középévi chronikákról általjánosson, hogy szavaik a' nemzetek öszvekapcsolása és characteristikájok felett nem lehetnek magokban pragmatikai hitelüek, kivált hogy nagyobb részek alig olvasott nehány deák codexet el, görögöt pedig majd nem is olvastak, 's leginkább a' mit Justinusból 's Curtiusból tudtak alkalmaztatták osztán irásaikban is az igy gyüjtött fragment ismereteiket, mellyekben chaoszt eleget de systemát nem találhatni. Igy p. o. a' Horváth István által öszve állitott helyei Reginónak a' Justinuséval első szemmel mutatják, hogy az első az utolsót irta csak ki, a' vér italt és ember sziv evést pedig mivel nem találván Justinusban, mint az a' Parthusokat le irja egy, *uti fama est*, záradékkal odakapcsolta. A' magyar philologia egyszer még nagyobbtisztába fogja hozni az illy állitványok alaptalan voltát, mert ha gazdasági szavaink p. o. *szántás*, *vetés*, *búza*, *árpa*, *ugar*, *'sák*, *malom*, *kert telek*, *rozs*, *kender*, *szőllő*, *aratás* stbb régi okleveleinkből már kimutathatók, ha meg bizonyitatik

sonlító nagy szótár egyedül elég bizonyság arra, hogy a' föld külömb külömbféle részeiben lakó

---

az is, hogy azok Ásiában is divatoznak, p. o. a' Jenizéi Tatároknál Pallás szerint *Kinder* = Kender, ugy valóban olly közönséges állitáson megnem nyughatunk, hogy a' magyar a' sláv nyelvből kölcsönözte el az illy szavakat, hanem ha chronologice hiteles datumoknál fogva belesz bizonyitva mellyik szót mikor kölcsönöztük, a' mit pedig lehetetlen megtenni — azért *opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat.* Igy p. o. *luhere* (lóhere) elöjő az 1326-beli oklevélben, *kendertó, kenderásztató* az 1293 *cser* az 1193 *gyümölcsös fa* alma, szil, bik fa sttb. az 1225 *szöllő hegy* (zulhegh) az 1291, *telek jobbágy* az 1082 *vokpynche* (vak pincze) az 1336, *Henchmolma* az 1341-beli oklevelekben. (Cornides gyüjteményeiben) *Boroskun* patronus Abbatiae 1219-ből (in ritu. p. 194) genus *Boroskun* v. Borokun 1217-ből (honnan gondolom a' Boronkai familia származatját — a' magyar *bor* 's német *bier* 's *beeren*, *beere* szók ásiai közös származatját előfogom adni) *Borsómező* a' Borbereki fiscalitáshoz tartott már a' XV-dik század végivel (Benkö Transylv. T. 11.) *Bogja* hoc nomine 21 patres familias in Ungurfalva (Regestum de anno 1702 in cottu Belső szolnok) Nográdban is van *Baglyasallya* falu (Kresznerits szótára) *cseresznyés erdő* 's tán a' falu 1449-beli metalis levelében Kolosban (coll. Benkö) villa *Kenderes* (Cundurus, honnan a' Kenderesi régi nemzetség in ritu. de anno 1229 p. 263) *Egres patak* 1326-bol (Cornides) *Egres* helység Oláhnál (c. 170 lc.) *Egres patak* (palus quae vocatur Egres patak) 1223-ból, *Puszta Egeres* Tordában 1537-ből honnan a' régi Egeresy Familia (coll. Benkö) *Nagy Eke mező*, *Kis Eke mező* Szent László idejéből Zsigmond uj adomány levelében 1421-ből. *Gerebenes* falu in nova donatione pro Petro Zelemir 1583-ból. Stagnum *Hagymás*, colliculus *Hagymástuk* 1211-ből, *Jármos* falu 1626-ból, villa *Jarum* 1217-ből, villa *Szöllős* (zolos) 1217-ből (in ritu.) *Kéve* v. *Keve* föld Comes de *Keve* 1217-ből (in ritu). — Erdélyben ma is *keve* számra kötik a'

nemzetek nyelveiben sok hasonlatos szók találtatnak, minek okát tisztán nem tudjuk, és magában a' slav nyelvben is elég georgiai, goth,

---

gabonát 's ugy rakják az asztagot — maga az *asztag* szó sem sláv kölcsönözet mint Dankovszky 's mások vélik, a' mit szótárom igazolni fog — *Keve* vezérünk neve is ide tart. (villa *Kovachi* 1221-ből, oppidum *Kouvatshaza* Oláhnál (c. 16) *Kis Kalán* v. alsó *Kalán* Hunyadban 1625-ből régi birtok neve. *Ludasheve* 1211-ből Cornidesnél, *Lugas* v. *Lugos*, mellynek lakossai Oláh Miklos szerint mind lovas katonák voltak (c. 17.) *Pintér* civis castri Nougrad 1219-ből, (in ritu) *Rovás* régi hely név (in regesto 1702) *Timár*, 1317-ben (in ritu) villa *Méhes* 1229-ből. *Megyesmál* 1275-ből.

Mind ezeket figyelmeztetés végett érintettem csak meg, 's hogy elő adásom nem homokon épül, bizonyitsák bé az *árpa* és *ugar* szókról itt tejendő jegyzeteim.

ÁRPA.

Ezt a' szót Kassai a' deák *rapa* vagy répa szóból kerekiti ki, (*Szótár* l. 198.) de hogy mind a' kettő földben terem az csak ugyan nem ok a' betű cserélgetésre, 's az *Árpa* szó kiformálására, nem lehet ok azért is, mert az olly nemzeteknél is, kik a' deák *rapa* szót soha sem hallották a' maga tiszta hangjában fennmaradt.

Törökül is *arpa* árpát jelent, *Arpa Emini* Gerste intendant Hammer magyarázatja szerint (Jahrb. der Liter. LIV. B. S. 37.) Malcolm 1355-ből emliti *Arpa Chánt* a' Hulaku dynastiából, ki Dsengis Chán marakéka volt. (Geschichte Persiens T. 1. p. 282.) Herbelot *Arba* chánnak irja (Biblioth. Orient. T. 1. p. 65.) Klaproth *Arpa tschai* patakot emlit Georgiában, és a' karátsai nép nyelvében is az árpa szó árpát jelent (Reise in den Kaukasus Halle 1812. B. 11. S. 51.) Porter leg ujabb útjában *Arpatchia*, törökül *Arpatschai*, régen *Harpasus*, melly szóban már Pázmándy az Árpa szó létezését gyanitotta (l. c. p. 830.) Tacitusnál (annal. L. II.) a' Cattus fővezér neve *Arpo*, 's a' folyó viz neve

szász, görög, magyar 's más napkeleti gyökér szók találtatnak, de azért a' józan vizsgálódó nem fogja attól az eredetiséget és szüzességet megtagadni, sem korcsossággal a' nemzetet vá-

---

Árpos, Plinius is Árpás, folyovizet emleget, mellyet Pázmándy (Sched. Praelud. p. 595.) a' mai Karamaniában keres. Cicero hazája *Arpinum* ma *Arpino* qui et Arpinás dicitur, graece *Αρπῖνον* (Noltenii Lexicon antibarbarum p. 235.) 's tán a' franczia *Arpent* szó is ide foglalható, melly föld mérték neme 's Leibnitz csak gyanitólag magyarázgatta, „ab *aran-*„*do aripennis* quasi aripendis, arandi mensura. Pen-„sum enim non tantum pro pondere, et pro men-„sura sumitur.“ (Collect. Etym. p. 2.) Belső Szolnokban *Árpástó* helységet Mindszenti Benedek nyerte el 1607-ben az adomány levél szerint, 's *Árpás* nevü nagy falu van Fogarashoz közel Erdélyben, ugy *Árpás* patak emlitetik II-dik Andrásnak 1223-ban költ oklevelében a' szebeni szent László praepostsága felett „cadit in rivulum, qui dicitur *Árpás*“ tehát közel Arpás faluhoz — (Collect. Benkő) Kresznerits több *árpás* és *árpád* helyeket felhoz szótárában 's nem ok nélkül az *Árpád* vezér nevét is ide csatolja.

U G A R,

Dobrowszky (Allg. Literatur Zeitung 1799. Nro 214.) nem hagyja helybe Gyarmathi öszve hasonlitását az *ugar* szónak a' lapplandi *ukkar* szóval, melly industriát jelent, mert ugymond az ugar a' sláv *ugor*-ból lett, németül die *Brache*: de a' deák *ager*, a' görög *αγρος* (rus. ager) a' georgiai *agaraki*, az örmény *agarak* (latine ager. I. Altert über die Georgianische Literatur Wien 1798. S. 155.) a' magyar *ugor* a' sláv *ugor*, orosz *ugar* (Vocabul. Gyarmathi I.86.) góth *aggrs* szók csak egy köz eredetre mutatnak, mellyeknek gyökerét, mint az az első anya nyelvben lehetett talán az arabs nyelv, ha szinte eltávozóbb értelemben is, a' *gor gur* szókban (rupes) fenntartotta, honnan Pfeiffer (Critica sacra Dresdae 1680. p. 433.) a' samaritán *gja*, *gjrini* szavakat is

dolni, ha bár látja is, hogy a' német tudósok még ma is rút szinekben festik le a' német országi sláv eredetü népeket, kiket erőhatalom hódított meg, kik a' német földön is vonakodnak a' győ-

---

származtatja, miről a' *Goró*, *Gara*, *Garay* magyar familiák neveiben bővebben szólok. Akármint légyen azonban magával a' gyökér szóval a' dolog, annyi bizonyos, hogy az *ugar* szó sok változásokon ment keresztül. Mylius Abrahám német Archaeologus czimü gyüjteményében, mellyet ki adott Eccard a' régi német irókban már illy változtatásokat talált *Acher* = ager *Achro* = agrorum, Kéronál *Achrum* = agris, *Acker* Belgául ager. — Clauberg egy jó Etymologus, kit Leibnitz is nagyon becsült irja már emlitett könyvében (in Collect. Etymol. Leibnitii p. 219. *Nulla est magis amica consonantium societas, quam si plane similes jungantur* ut *akker* ager αγρος. Hogy a' német *Akker* nem egyéb a' deák *ager*nel Adelung is tanitja. A' paraszt németül (irja Adelung) der *Ackermann*, angelsaxul *aecermon*, *aecer*, *ceorl*. Alemann dialectben *acharman*, schvéd nyelven *Akermann*, Tatiánnál *Akarbigengiro*, honnan az orosz *Ackierman* város neve is. A' *gor* gyökér a' régi német *Anger* szóban is mutatkozik. — Der *Anger* Adelung szerint a' szántó föld széle, mellyet fü fogott fel, másodszor jelent minden füves helyet a' mezőn, a' kaszállótól való megkülömböztetés végett, a' régi iróknál már *Anger* legelőt, ugart tett, 's Schilter helyeivel bizonyit, a' közép évi deákságban *ancra*, *angra*, *anchra* szók jőnek elő, mellyek vőlgyet 's legelőt jelentenek: Schwéd nyelven *äng*, islandisch *angur bedeuten eigentlich eine Fläche an dem Ufer des Meeres*, Dán nyelven *Eng* most is gyep mező, *grasanger*, *baumanger*, *gemeinanger*, *Schindanger* etc. *Ungearan* Willeramnál annyi mint szántatlan (ungepflügt — ugar). *Igiar* Arméniában egy megye neve volt, hol Salam az arabs Khalifa Vathek küldötje a' IX-dik században keresztül utazott, mikor Derbendbe ment. (Herbelot Bibl. orient. Tom. III. p. 336.) Már itt az *Igur* v. *aigur* vagy *ojgur* napkeleti Turk nemzet mint a' *Hungar*, *Hungarus* név magyarázatjaiba

zelmes részszel erkölcsi kép is egy testbe és lélekbe öszve forradnia. (Nro 51.)

Otrokotsi; Bél Mátyás, és az öregebb *Ribini* dicséretes példáit adták a' hontörténet, és nyelvszeretetnek, kiket méltán követhetnének némely ujabbi egész ellenkező szellemből dolgozó iróink,

---

is bele lehetne ereszkedni, ha a' czéltól messzire nem vinne, de elégnek tartom figyelmeztetni az olvasót arra, a' mit Horváth István a' *Georgiaiakról* mint föld mivesekről, a' *chorazmiusokról*, *Agrianusokról* elmondott, (Rajzol. l. 52.) 's rövideden még megjegyezni, hogy a' görög αγρος, ager, ugor szókhoz tartnak még az örmény *aigher* szó, *Aighergol* egy tónak a' neve a' Kárp víz mellett (gol = tó) lásd a' Mongolok gyakori berontása historiáját Armeniába Nouveau Journal asiat. 1833. Nro 70. p. 276. — a' török *aghri* szó. — Ararát hegynek törökül *Aghri daghi* a' neve, közkimondásban *Aher daghe*. Az elnevezet, ugy mond Klaproth, *Agorî* vártól jöhet, melly Ararát hegyén volt. (p. 371.) Az *Agra*, *Eger* 's más hason változtásai az *ager* és *ugar* szónak Indiában is nyomozhatók, hol a' hires *Agra* várost Mohammed *Baber* Tatár Chán bevette 1498-ban (Denkwürdigkeiten des Zerhireddin Mohammed Baber: ángolból forditotta Kaiser Leiptzig 1828.) Maga a' tatár *Baber* v. *Babour* név is nem egyéb a' *Bobori* magyar nemzetségi névnél. Sokat hozhatnék még feljegyzeteimből a' görög *agra*, *agreus*, a' deák *agrestis*, *agarenus* szókról, de az itt már is hosszára terjedett jegyzetet be rekesztem azzal, hogy felső Németországban is *ägerte*, *Egerto*, *egde* miveletlen földet, ugart jelentnek, (l. Adelung' nagy szótárát in voce *Heide*.)

(Nro 50.) l. Allgem. Literatur Zeitung 1831. Mai S 93. hol a' többek közt a' pomeraniai sláv eredetü népről az iratik, hogy a' pomeraniaiak nem olly kutya természetűek, alázatosok, ravaszok, boszszú állók 's más rosz tulajdonsággal birók mint más sláv lakossai Német országnak, kiket erővel hóditottak meg a' Németek, és sokáig kemény nyomatás alatt voltak.

mert olly világitók után menni, mint a' megneveztem irók, teljeséggel nem szégyen. Bél Mátyás még az elmult közelébbi század elein hathatósan kikelt a' magyar nyelv ügyében a' berlini folyóírásokban, 's midőn Gróf Erdődy 1741-ben még németül köszönte meg, hogy korona őrnek elválaszták, (Nro 52.) Bél Mátyás négy, Ribini pedig tiz év mulva viszont ki keltek a' Hungari Mastygesek ellen, 's a' *Radvanszkyak*, *Pronayak*, *Jeszenákok* majd meg is bizonyitották, hogy érdemes tanitóiknak nem voltak érdemetlen tanitványai. (Nro 53.)

Futólag emlitem itt meg, a' mi csak egy külön dolgozásnak lehet tárgya, hogy nyelvünk nyomozása a' kiholt, és élő nyelvekben mindég gazdagabb gazdagabb kutforrásaira vezet az emberiség történeteinek, és a' mit Creuzer az etruriai régiségekről értekezvén mond, hogy az etruriai vallás, és papi tudomány küszöbébe csak most léptünk bé, sokkal inkább elmondhatjuk a' philosophiai nyelv tudományra nézve, mihez az alap köveket Europa Tudóssai megujult erővel hordják mindenünnen öszve, 's a' kiholt *zend*, *pehlewi*, *deri*, *sanskrit*, *kelta*, és *sarmata* nyelveket hasonló figyelemre méltatják, millyennel az élő napkeleti nyelvek körül forgolódnak.

(Nro 52.) l. Gabrielis Kolinovits Nova Hungariae Periodus, mellyben leirja Maria Theresia megkoronáztatását 1741-ben, ki adta Kovachich Budán 1790.

(Nro. 53.) „Frustra sunt profecto Hunno et Hungari „Mastyges illi, qui id magna virium contentione „elaborant demonstrare, *linguam hungaricam qualis „hodie in usu est, centonem esse cardinalium Eu„ropae linquarum.* Non est enim ita, quemadmodum „cogitate omnino, neque sine adparatu id evincimus

Azok, kik *Grimm*, *Dorn*, *Hammer*, *Klaproth*, *Burnouf*, *Desaçy*, *Frähn*, *Bopp* 's más tudós nyelvvisgálok' könyveikkel nem ismeretesek, kik a' párisi és londoni ásiai tudós társaságoknak felfedezéseiket nyomba nem kisérik, a' mellett olly útazókat, millyenek *Niebuhr*, *Gau*, *Clapperton*, *Burkhardt*, *Prokesch*, *Jomard* és társai meg nem kérdeznek, az illyenek mondom lehetetlen, hogy a' nyelv dolgában megne csalják magokat, és ha irói pályát futnak, alaptalan, csak víz szinén meritett, állitmányaik következésében tévelygés magvait ne szorjanak el az úton, hol megfordultak.

Milly lelkesen szólamlott fel legközelebb is Burnouf a' párisi academia gyülésében e' tárgyban, midőn a' sanskrit nyelv fontosságát ajánlván, e' hatalmas szavakkal éle.

„Philosophia, és historia nélkül nincs igaz „nyelv tudomány, a' nyelv történeteinek kibon„takozása magában már vizsgálati tudomány, „melly ha szinte nem magának az emberi lélek„nek tudománya is, legalább annak leg hatható„sabb tehetsége, melly által az maga magát ki „is fejtheti.“ (Nouveau Journal asiat. Nro. 63. p. 272.)

„*in Meletemate ac Peregrinitate Linquae Hungari*„*cae in Europa*, quod exstat in Miscellaneorum „Berolinensium T. IV. Parte 11. Litteraria p. 198, „et recognoscemus, si Deus voluerit, in Genesi et „Exodo Linquae Hungaricae curis repetitis“ *Attila* „etc. Posonii 1745. p. 47. (Bél jegyzetekkel adta „ki Priscus munkáit.)

Ribini János emlékét lásd Tudom. Gyüjtem. 1830. IX. füzet l. 100. ki adta 1751-ben *de cultura Linquae Hungaricae* czimü értekezését, mellyben sok velős igazságokat mondott el olly időben, mikor azokra nagyobb szükség volt mint ma.

Mintegy 120 esztendővel ez előtt sajditólag irta meg már Leibnitz, hogy az europai nyelveket valamely köz rokonság köti egybe, mellyeknek bölcsőjöket Ásiában kell felkeresni,

Dorn jeles értekezést irt a' persa, german, és görög nyelv tőkék atyafiságáról, azt tette *Jaeckel*, a' német 's deák, *Constantius Oeconomus* (pétervári) a' sláv, orosz és görög nyelvek rokonságairól. Grimm német grammatikája nem hágy kétségbe többé, hogy a' german nyelv régi dialectussai sokban egyeznek a' görög és deák nyelvekkel, 's hol ezektől eltávoznak, mint Burnouf később példákkal ki mutatá, a' Zend nyelvhez közelitenek, valamint a' sanskrit nyelv formái az első esetben ismét öszve találkoznak a' deák, görög és german nyelv formáival. (Nro 54.)

A' sláv literatura fő bajnokai *Karamsin*, *Dobrowsky*, *Surowiecki*, *Schaffarik*, *Pallacky*, és *Muchart* legrégibb lakossaivá tévén Europának a' sloveneket, kiket a' régi *Venedi*, *Enedi*, *Vinidi* népekkel egy nemzetnek vesznek, bár az

---

(Nro 54) p. o.

Sanskrit	*latin*	*Grec*	*Zend*	*Gothique*
pra	pro	προ	fra	fra
prathma	primus	πρωτος	frathema	fruma
Siapna	Sopnus (Gellius noct. attic. XIII. 9. 5. Schneider I. 315.)	ὑπνος	quafna	svèfen
praena	precor	— —	fraçna	fraihan
tvam	tu	τυ	thwam	thu
tri	tres	τρεις	thri	threis

(Nouveau Journal as. Nro 40. p. 53.)

egyenlő névről az egyenlő származatra nagy az át ugrás, (Nro 55) még is annyit megengednek, hogy a' sláv nyelv indus ásiai származatú, valamint az öszve ragasztásban a' görög, deák, német nyelvel megegyez. Gróf Potocki János hasonlót állitott már 1796ban hozzá adván azt is, hogy a' sláv nyelv sok gyökér szót felvett a' deák, görög 's német nyelvből, számtalan más gyökér szavakban pedig meg egyezvén amazokkal közös birtokot gyakorol más egyéb nyelvekkel. (Nro 56.)

Nem volna szükség mind ezek megemlitésére, ha hazánkban bizonyos vélemény elterjesztésére kezet nem nyujtanának némely irók, mintha a' sláv nyelv a' maga szüzességet nem csak egyedül fenn tartani képes volt, hanem a' maga gazdag tárából kölcsön is adván, útat nyitott egyszersmind hazánkban a' civilisatióra, felejtvén *Adler*, *Reiszke*, *Adlerbeth* historiai felfedézéseiket, hogy magának az orosz nagy nemzetnek a' XVdik századik még csak tulajdon

---

(Nro 55.) Hogy a' régi Venetek nem sláv nép, hogy a' pontusi syrmatákat nem lehet a' Tanaison tullakott sauromatákkal felcserélni, és hogy, 120 évvel Christus urunk születése előtt sláv nép Europába be sem lépett, azt Halling criticai pontossággal megmutatá (l. Jahrbücher der Literatur B. LXIII. p. 118.)

(Nro 56. Memoire sur un nouveau peryple du Pont Euxin etc. par le Comte Jean Potocki Wien 1796. Alter (Ferencz Károly) is azt irja az orosz nyelvről, hogy a' tatár nyelvből sokat kölcsönözött. „Die Russen haben in ihrer Sprache viele tatarische Wörter, z. B. *Kazna*: aerarium publicum, *Denga*: moneta minuta, *Kuschar*: cingulum, *Schtani*: caligae, *Caftan*: vestis superior — est etiam turcica vox, *Kalpak*: vitta, Schlafhaube. *Ssar*: globus, cingaris *Ssaros*. A' *Sobaka* és *Lossad* is tatár szó tán, leg alább Alter ugy vélekedik. *Sártekli* cingulum: l. Ueber

nemzeti pénze sem volt, sőt a' ma is nálla divatban lévő font mértékek nevei is p. o. *Griver*, *Pud*, *Denga*, *Poluschka*, *Besmen* a' szomszéd népektől vett kölcsönözések, kik a' IXdik és Xdik században a' Kaspium tenger mellől nagy kereskedést üztek a' Balticum tenger mellett lakókkal, nevezetesen Schwétziával, hol Abó körül sőt a' tenger partokon és szigeteken is sok arabs pénzre találtak, és hogy ebben a' kereskedésben a' Kozárok 's Abulghási *Madschar* népjei részt vettek, nem hihetetlen, mihelyt nemzetünk tör-

---

die georgianische Literatur Wien 1798. p. 150 — 153. Ezekből már a' *kosár*, *kalpag*, *zár* a' magyar nyelvben is meg vagynak, *Lossad* pedig Erdélyben egy falu neve, de ki fogja már elitélni tudni, hogy nem Ásiából hoztuk ki e' szavakat? Hogy nyelvünkben sok tatár szó van a' bizonyos, azonban Gyarmathi azt már hihetőleg kimutatá (Affinitas linquae Hungar. cum linquis fennicae orig. grammatice demonstrata Göttingen 1799.) hogy a' magyar nyelv grammatikája teljeséggel nem egyez a' tatár nyelv grammatikájával.

Bél Mátyás a' maga értekezésében (De Peregrinitate Linquae Hungaricae Meletema) hosszu lajstromát adja az emberi test részeinek, az elemek, és házi állatok magyar elnevezéseinek, mellyek kettőt vagy hármat kivéve mind egy tagú gyökér szók, azokat a' deák, görög, német, sláv hason dolgot jelentő szavakkal öszve hasonlitja, a' miből kitetszik, hogy a' magyar nyelvben legtöbb az egy tagú gyökér szavak száma, hogy, nem találván azok semmiben is az öszve hasonlitott nyelvek szavaival, a' magyar nyelv külön eredetére mutatnak, mivel az első ismeretü és szükségü dolgok elnevezésében különben egyeznének, a' mi a' sláv nyelvel nem ugy van, mert az öszve hasonlitásból első szemre meg látszik, hogy az illy első szükségü és ismeretü dolgokban már egyeznek a' sláv nevezetek más nyelvekkel. p. o.

magyar

történeteit napkeleten több szorgalommal nyomozzuk. (Nro. 57.)

Magyar,	*Deák*,	*Német*,	*Sláv*,	*Görög*.
ór	nasus	Nase	nos	ῥιν
szem	oculus	Aug	oko	οφθαλμος
száj	os	Mund	usta	ζομα
éj	nox	Nacht	noc	νυξ
juh	ovis	Schaaf	owce	προβατον
szamár	asinus	Esel	osel	'ὄνος
disznó	sus	Schwein	swine	σῦς
Bor	vinum	Wein	wino	'οἶνος

Még az igékben is egyez p. o.

él	vivit	er lebt	zige	ζαω
hal	moritur	stirbt	mre	θνεσκω
ül	sedet	sitzet	sedj	καθημαι.

Jól mondja azért itt Bél „Proinde ex quali-„cunque linquarum invicem seu adfinitate seu si-„militudine, id quidem certo possis conjicere, po-„pulos eos aut consociatos commerciis, aut bellis „collisos, aut permixtos fuisse migrationibus, non „autem tuto satis *consobrinos aliquando exsti-„tisse.*"

Piringer (Die Magyaren Sprache p. 115.) mondja, hogy a' magyar gyökér szók száma két ezerre is felmegy, ámbár ő csak 647 szót szedett öszve, midőn Fourmont 300 gyökér szót talált csak a' görögben, Fulda 300 — 400-t. a' németben, Court Gebelin 400-t. a' francziában, abban is igaza van Piringernek, hogy gyökér szavaink nem mind egy, hanem két tagúak is, p. o. világ, ember stbb.

(Nro 57.) A' Stockholmi tudós Academia Év könyveiben 1798-ból az első részben Adlerbeth értekezik Swetzia napkeleti kereskedéséről okul szolgálván a' sok talált arabs pénzek 1633-tól fogva 1781-ig mellyeket leír.

Nincs nagyobb hebehurgyaság mint egy vagy más nyelv mellett minden philosophai elv nélkül tüzesen harczolni, vagy csupa nyelv tekintetből ki indulva valamely nemzetet erkölcsikép is megtámadni; mert ha valahol, bizony a' nyelv kiosztásban, és az emberi nem elszaporodásá-

---

A' legrégibb illy pénz Damaskusból való 699-ből (79-dik Hegira) Abdalmelek Kálifától, a' többiek a' X-dik századból valók, a' XI-dik század kezdetével megszünnek az illy pénzek, mellyek Muszka országon keresztül jöttek a' Kaspium tenger mellől (l. Göttingische gelehrte Anzeigen 1798. p. 65.)

Egy tekintetet vetve a' *Madschar* városra Kuma folyó víz bal partján, melly Derbend várossa historiographussa szerint a' Hegira második századjában (tehát a' VIII-dik és IX-dik században) még nevezetes virágzatú helység volt, (l. Histor. Értek. a' Székelyekről l. 67. — Horváth István Rajzolatok l. 48.) tudva azt is, hogy a' Kozár nép az időtájban mind a' Kaspium, mind a' fekete tenger mellett a' maga erejében volt, és kereskedést folytatott (l. Balajthi Jó'sef Krimia leirását Tudom. Gyüjt. 1829. VII-dik füzet l. 59.) bizonyosnak vétethető, hogy mind a' két nemzet a' baltikumi kereskedésben részt vett, hogy arabs pénzzel folyt ez a' kereskedés igen természetes, mert a' Kalifáknak mind hatalmok mind vallások kiterjedt már akkor Kaspium téreire, 's többször véres hadat folytattak a' két nemzet ellen, hogy az islami hitet közikbe is bevihessék, A' historiának ez időbeli szakaszsza (621 — 879.) különös figyelmét érdemli a' Magyaroknak, 's bár minél elébb találkoznék olly iró, ki a' kút fokból öszve szedné az adatokat, mellyek közelebrél vagy távolabrél illethetik a' Kozár és Magyar nemzetet, mivel azokból osztán további biztos következtetéseket lehetne tenni, sőt ut nyilna a' nyelv tudomány segedelmével, a' Hunnusok régi időszakára is át törni

A' mit Turkuli, Lerch, Falk. Klaproth, Engel, Abulfeda a' *Madschar* városról irtak azok már nagyobbára tudva vagynak, de Pétervárában még

ban mélyek az Isten utai, 's az emberi tudomány mostanáig legalább budákol (Nro 58.) csak az öszve lánczolásokban, azért sláv, vagy akármi más metszetü tűkört nem állithat egy Tudós is más nemzeteknek bálványúl, hogy abban Móses és a' Leviták' tanitása szerint hajbokoljon az Isten kiválasztott népének.

Bátran lehet azért az illy magokat elhitt emberektől kivánni, hogy húzzanak vonalt a' *chinai*, *tunkini*, *siami*, *tibeti*, *japáni*, *egyiptomi*, *malai*, *javai*, *makassári* 's más polynesiai nyelvek közt, fejtsék ki a' *mandzsuri*, *mongol*, *kalmuk* 's más tatár nyelvek' viszonjait, milly egybeköttetésben állhattak azok a' régi *hunnus* és *kun* nyelvvel, adják elő a' Kaukasus és Káspium tenger mellett lakó nép csoportok nyelveik származatját, mi volt a' georgiai, mi az örmény vagy hajcáni nyelv? 's a' *Bagistán* szó, mint Strabó nevezi Semiramis templomát, 's a' *Venus Milytta* egyedül a' sláv *Bogastan* (castrum Dei) és *Molost*

---

többet lehetne arról öszve gyűjteni, 's hazánkfia Bayer levele is sajditatja ezt velünk, ki irja a' többek közt: „Ad radices fere Caucasi, septentrio„nem versus non ita longe a' Tanai *rudera ingen„tis urbis lapideae* reperta sunt. Hanc urbem sedem „Mazarorum finitimi omnes Generales Chiliarchae „*Garhero* ediderunt, qui aliquot annos litibus diri„mendis et definiendis limitibus judex datus fuit „ab nostra aula. Ita ex eius *relationibus* cognovi, „quas haud ita pridem ad aulam misit.“ (Bel adpar. p. 415. irta e' levelet 1732-ben. — Turkuli is muszka szolgálatban lévő Auditor akkor tájban járt ott, mert levele 1725-ből való némely kéziratokban, 's talán Garherrel volt. —

(Nro 58.) *budákolni* — Székely szó — annyit tesz mint ödöngeni, ide 's tova bujkálni bizonyos tudat és czél nélkül; a' lappangás értelme is benne van.

(amor) szókból megmagyarázható é? mellyek a' régi örmény, persa, sőt a' görög és magyar nyelvben is feltaláltathatók. (Nro 59.)

Tudni kellene azt is, hogy a' *zend*, *pehlewi*, *deri* nyelvek a' parthus és baktriai nyelvekkel egy származatúak é? hogy a' tchilminári pompás romok felirásai, mellyek St. Martin szerint

---

(Nro 59.) l. a' görög irókban előforduló persa szók gyüjteményét a' mai kimondás formájival *Fundgruben des Orients* VI-ter Band III-tes Heft p. 339. hol *Βαγγαν* Baghistan persául. Az orosz nagyszótárban hol 273 nyelv van öszve hasonlitva a' *Bog* variatiói *Bug*, *Bu*, *Bag*, *Big*, de ugyan azon szótárban in circulo Jenisei és igy belső tatár országban a' Jenisea folyó víz mellett megkapjuk a' *Buga* szót, melly annyit tesz mint a' sláv *Bog* azaz isten, meg kapjuk a' Tungusi Barguzineknél, kiket Ysbrant Ides leir, a' *Biga* szót és igy még beljebb Ásiában a' Bajkál tónál, hol az Angara viz foly, hason értelemben, ugyan ott az Angara folyó víz felett Verkhne Angarszkikh in Superiori Angar.) *Buga*, *Burkhan* szók állanak a' nagy szótárban, a' Tsapogirszky Tatárok nyelvén viszont *Buga*, felyebb láttuk hogy Tschingischan *Bokdó* nevet viselt.

A' nagy *Altai* hegyeknek (mongolul Alta iin oola) leg magossab része *Bokhda oola* nevet visel (szent hegy — Montagne sainte — Fragmens de Geologie et de Climatologie asiatiques Par. A. de Humboldt Paris 1831. T. I.) Turfánnál, mellynek három csúcsait szüntelen hó fedi — Pállás az egész hegy lánczot magosságáért *Bogdhonak* nevezte. Adelung nagy szótárában a' *beystehen* igének, (Hülfe leisten, segíteni) régi formái Notker, Stryker 's más iróknál *Bistan*, *Puistan*, *Bigestan*. A' mit Diodorus Siculus Semiramis oszlopáról, kertjéről beszél azt mondja a' legujabb és leghitelesebb utazó Porter (l. Hammer kivonatját Jahrb. der Liter. LXII. B. s. 21) hogy az ma is talál a' persiai Kurdistanban lévő Taki Bostan (Kert templom) helyre, mihez közel van a' hires *Bisutun* (oszloptalan hegy) melly egyenes vágású oldallal (perpendiculariter)

Persa, Tychsen szerint Parthus hangejtésüek, három nyelven lévén készűlve minő kulcsoknál

---

emelkedik fel, 's ez óriási munkát nem lehet másnak mint Semiramisnak tulajdonitani, mert Diodorus szavai tökéletesen találnak az ott lévő hegyre, és völgyre. *Bagistan* ugy mond persául ma is kert földet jelent, és a' charaxi Isidor, ki a' nevezetet *Baptanára* csonkitotta el, beszéll Semiramis ott álló szoboráról *Βαπτανα Σεμιραμιδος αγαλμα και ςτηλη*. A' Bisutun perpendicularis magossága 1500 láb, csak két figura látszik még, azok is el vagynak rontva, a' táblába, mellyen görög felirás van, uj persa felirás is van vésve. Porter *Gotarzes* Satrapa nevét, más semmit sem tudott a' felirásból kivenni. Hosszú volna mind azt elő adnom, a' mit a' német *Bogen*, *Bug*, a' magyar *bog*, *bogos*, *bagos*; a' persa *bagoas*; a' görög *Areopagus* (Martis collis, nem pagus, mint Augustinus magyarázta l. Noltenii Lexicon antibarbarum p. 232.) a' Celta *bvvch* (Eccard Bachussa) a' sarmat Bog, v. Bug folyóviz (régebben Hypanis) a' Bogdan és török *Bég* névről el lehetne mondani, elég annyit megjegyezni, hogy e' gyökér szónak szélesen kiterjedt familiája van, mellyet a' maga idejében közleni fogok, 's nem csak Orosz országnak van *Bog* folyó vize (*Βογου* Constant. Porphyrogenitusnál), hanem Skótziának is *Bogie* szent vize van, hol a' Druidismusba beavatandók meg tisztultak, 's mi mellett nem rég is Ceres fenn álló jelképére (figura symbolica) akadtak. (Bulletin des Sciences historiques etc. 1831. p. 214. Nro 9.) Ritter meg mutatta azt is, hogy a' *Buddha* v *Bhooda* a' Birmánoknál *Bogha* legrégibb neve az Istennek, 's egy a' persa *Khoda* sláv *Bog*-régi német *Bodhee*, *Odin*, *Wodan* szókkal. (Vorhalle europ. Völk. Gesch. Berlin 1820.) Maga a' *Gospod Beg* (Der Herr Gott) szó az oroszoknál atyafias már a' *Hospodár* és a' görög *δεσποτης* (Despota) szókkal, és hol a' kulcs annak megmutatására, hogy mellyik nyelv kölcsönözte el a' másiktól a' szót?

A' Venus Milyttáról most csak azt jegyzem meg, hogy már Adelung nagy szótárában meg van a' gyökér, *Ven* Willeramnál 's más régi iróknál

fogva nyerhetnek tiszta magyarázatot? (Nro 60.)

Vajon a' Herodotus *Kelta*, *Kimmerus*, *Geta*, *Scytha*, *Budin*, *Sarmata*, *Massageta*, *Argispaei*, *Issedon*, *Arimasp* népei az europai *Galloketták*, *Cimber*, *Iberus*, *Lygius*, *Illur*, *Tauriscus* népekkel egybe köthetők é? 's hol vagynak azon nyelv vezér fonalak, mellyek útainkban biztosithatnak? ki fogja a' határközt kimérni tudni, melly p. o. a' semitikai nyelveket a' barbarus pelasgus és később ki pallérozott görög hellén nyelvtől el választja? midőn még a' később származatú nyelvekben sem vagyunk egészen tisztában: p. o. hogy a' Basquok nyelve Pyreneus északi részeiben Kyneto Iberus vagy Cantaber nyelv szülötje, hogy az Irrlandusok és Skotusok nyelvében a' régi Keltogallusok, Valesben és kis Bretagneban a' Cimbrobrittanusok nyelvei fennmaradtak?

Vin. *Vino* ein Geliebter, *Vin* ein Freund, Gothusul *Wino*, *Wen* angelsaxul *Win* die Gattin, Ehefrau, Venus csillaga, melly legközelebb áll Mercurral a' naphoz. *Winen* lieben (obsoletum) *Winiscaf*. Ein Bündniss, Verbindung, régi schwed nyelven *Vinatta*, Freudschaft, *Vinur* ein Freund. (A' *verwandt*, *fein*, *finis*, *affinis*, a' magyar *finom*, *vén* (senex) a' deák *veneror* stbb. mind ide tartnak, a' mit nem nehéz a' nyelv philosophiájából megmutatni.) A' Milytta szót a' *Molostra* huzni erőltetett dolog, mert maga a' *molost* szó is a' *mál* gyökérnek kifolyása, melly gyökér szót még a' polynesiai nyelvekben is megkaphatni.

(Nro 60.) *Tychsen de cuneatis inscriptionibus Persepolitanis lucubratio cum* 11 *aere expressis tabulis Rostok* 1798. Egy magyarázatja igy van: „*Osch Patscha*, *osch Aksak eale*. *osch Aksak osch Aksak acha i malkajuseh*. *och Aksak yka ouä yohanhaschak*.“ Is est Monarcha, is Aksak magnus. Is Aksak is Aksak perfectus, et rex, is Aksak divus pius heros admi-

Mit szólnak a' Skoloto Scytha nyelvről? mellyel a' *gothus*, *german*, *gallus*, *vandalus*, *fries*, *skandinav* nyelveket szokták egybekötni, Tudjuk e' már egész bizonyossággal, hogy Olasz ország első lakosai Kelták és nem Lygiusok voltak? hogy a' hetruscusnyelv mint Passe-

---

rabilis. Fontos az a' megjegyzés, hogy mindenik felirás háromszor van meg, három külömböző alphabetumban, mint Niebuhr mondja, azért ezek a' feliratok három külömböző dialectusban készültek. Tychsen parthus, médus, és baktriai nyelven irtaknak gondolja, a' mi hihető, mivel a' régi tudósitások szerint Cyrus és Darius sirjaikon való feliratok is görög és persa nyelven voltak, de persa betükkel. Hogy ha valamely régi ásiai talán indiai alphabetum segitségével lehetne valami görög feliratát felfedezni, meg lenne a homájos dolog igy fejtve,

St. Martin a' Niebuhrtol közölt hat feliratokból az elsőt és másodikat igy magyarazza, azokat Zend nyelven vagy annak valamely dialectussán irottaknak lenni állitván: „*Darius a' hatalmas Király*, „*Királyok Királya*, *Istenek királya*, *Vischtasp fija* „*hires nemből s nagy Méltósagu.*

„*Xerxes a' hatalmas király*, *királyok királya*, *Darius király fija hires nemből.* (l. Ergänzungs Blätter zu der allg. Lit. Zeit. 1832. Nro 69. s. 547.)

Hammer (Jahrb. der Literat. LXII. B.) az ujabbi napkeleti utazások kivonatját adván Porterről irja, hogy *Olenin* a' pétervári Tudományok Akademiája Elnöke és Porter rokona tanácsolta az útazónak a' hüséges le rajzolást, mivel Chardin franczia czifraságot, Van Bruyn (Le Brun) hollandus, Niebuhr német vagy inkább danus kellemségeket zavartak rajzolatjaikban, mellyeket ugy lehet nézni mintha ez útazók semmi rajzokat nem közöltek volna, mivel azok csak tévelygésbe hozzák az azok után el indulókat. A' Porter rajzai hüségesek, 's egész más kulcsot fognak nyitni a' régi feliratok magyarázatjára.

ri állitja, a' kelta, görög, gallus, és henet nyelvekből kerekedettki? Bevan e' már bizonyítva, hogy Kisásia régi lakossai, a' *Henetusok* vagy *Paphlagonok*, *Chalybon*, *Halizon*, *Amazon*, *Cappadox*, *Mys*, *Lyd*, *Dardan* v. *Troja* nevü népei rokonok voltak is valósággal az europai *Geta*, *Trax*, *Dák*, *Agathyrsus* nemzetségekhez? és hogy minyályan sláv nyelven beszéltek volna? Hihető e' hogy a' Scytha név a' sláv *Tschudo* szóval egy jelentésü? és annyit tesz mint peregrinus? és hogy a' scytha és géta nevezetek a' VIdik század előtt már jóval elenyésztek, 's helyettek a' *gothus*, *sláv*, vagy *avar* nevezetek használtattak? holott a' *geta* név máig fenn maradt a' *Dschete* nevü tatár tőkében, melly Timar hadakozásaiban nagy szerepet játszott, (Nro. 61.) annyival inkább nincs még megmutatva, hogy a' felyebb előhordott nemzetek mind sláv nyelven beszélletek; sőt még azt is nagy homály fedi, hogy a' Volga mellett lakó Sarmaták minő kapcsoltatban állottak a' Duna felett lakó *Metánastes*, *Jazyges*, *Antes* és *Slavini*, a' Vistula meléki, pomeraniai, meklenburgi, és rügeni *Wendus*, vagy *Venedik*, *Soráb* és *Rhedarius* népekkel? vajon az *orosz*, *serbus*, *bulgar*, *bosnyák*, *horváth*, *carnioliai*, *tót*, *cseh*, *lengyel*, *sorab*, *henet*, *litthnavi*, *lett*, és kiholt *burkus*, nyelvek mint meg annyi el ágazásai a' régi Sarmaták nyelvének e' köz anya alatt illendő osztályaikat méltókép fellelhetik e'?

Ha mind ezen kérdésekre ki elégítő választ egy iróban sem találunk, szünjünk is meg fenn

---

(Nro 61.) l. Professor Asbach munkáját *Geschichte der Westgothen* Frankfurt am Main 1827. és Hallingot l. c. ki a' Gétákat és Gothusokat egy nemzetnek veszi.

hangon herczo huczálni egy vagy más nemzetet, annyival inkább mostani tudományunkhoz képest illetlen dolog még akármelly nemzetet, mint egy mások lealázásával universalizálni akarni, mert látjuk a' történetekből, hogy a' felemelkedések és megbukások váltogatva esnek meg e' kis földgömbünkön, hol az ember, ez az Isten teremtése a' mi könnyen elbizza magát a' szerencsében, éppen olly könnyen elvesztheti lelki erejét ha szerencsétlenség éri.

Fő czélja mostani értekezésemnek magyar nemzetiségünk lévén, szólok berekesztőleg valamit a' honnyelv' szeretetről is.

Egy bizonyos iró köztünk Ciceróra hivatkozott csak nem régiben, mintha ő a' honnyelv mellett nem eléggé buzgott vólna, de Cicerónak illyes valami eszébe sem jutott, sőt a' honnyelv szeretét nyilván kijelentette ime fontos szavaiban „hogy ambár Sophocles Elektrája legszebb „nyelvben van is irva, inkább szereti azt Attilius fordításában olvasni; mert legnagyobb gyá„vaság, mondja ő, a' honyi irókat nem ismerni, „azoknak dolgozatjaiban járatlannak lenni, és „ha nem gyávaság e' dolog, bizonyosan elké„nyesedett csömörgés az oka; én ugyan, folytat„ja Cicero, nem tartom azokat eléggé tudósok„nak, kik előtt honyi iróink ismeretlenek. (De „finib. Bonor.“ L. 1.)

Nem czélja az irónak illy kényes tárgyban elszórni az egyenetlenség' magvait, de annyit szelidséggel megirhat, a' mi különben is historiai factum, hogy minden nemzet, az eszmélet és politikai függetlenség' idejében szerette és apolgatta a' maga nyelvét, mert csak az egyedül fenn tartó kapcsa a' nemzeti létnek, rokon atyafi érzeteknek, és százados hagyományoknak.

Példát adtak erre nem csak Róma, hanem más nemzetek is, sőt magok a' Csehek és Morvaiak törvényt tettek Forstner tanusága szerint, hogy senki köztök földbirtokos nem lehet, ki sláv nyelven nem beszéll. (Nro. 62.) A' mik itt rövideden következnek hát, csak historiai factumok, 's szerényen megvallja az iró, hogy azok, egyik mint a' másik nemzet jógai mellet egy aránt szólanak.

Attiláról egy régi kézirat után azt jegyzi meg Alcyonius Xdik Leo Pápához tartott beszédjében, hogy megtiltotta a' latin nyelvel való élést, és tulajdon nyelvét terjesztette minden felé. (Nro. 63.)

Justinus is irja, hogy a' Carthágóiak Hannó idejében megtiltották a' görög nyelv tanulását, mivel Sumatus elárulta görögül irt levelében Dionysius Tyrannusnak az ellene való készületet. (L. XX. in fine) Ekkép tett Valid Kálifa is, hogy

---

(Nro 62.) Bayle Forstnernek Tacitusra való jegyzeteiből közli: „Apud Bohemos et Moravos lex est, ne „cui illustri, vel equestri ordine nato cuiusquam „haereditatem cernere, praediaque quae nos Land-„güter appellamus, possidere liceat, nisi linquae „slavonicae perito."

A' berlini critikai ujságban (1833. Nro 14.) olvashatni Tzschoppe oklevelei után a' schlesiai német telepek felett, hogy azok bevándorlásának első nyoma 1175-beli oklevélben jő elő, miután a' német nyelv lassanként elnyomta a' lengyelt. János breszlaui Püspök 1495-ben megparancsolta lengyel jobbágyainak *Woitz* faluban, hogy öt esztendő alatt megtanuljanak németül, külömben elhajtya őket birtokaikból.

(Nro 63.) „In Bibliotheca nostra asservatur Liber in-„certi authoris graece scriptus de rebus a Gothis „in Italia gestis, in eo memini me legere Attilam „regem post partam victoriam tam studiosum fuisse

az Arabsok erőre kaptak Aegyiptomban, megtiltván végképpen a' görög nyelvet, és parancsban kiadván, hogy minden hivatalos iratok arabs nyelven szerkesztessenek.

Harmadik Bajazetről is azt jegyzik fel Duverdier és Bembus, hogy a' venetiai követ nem boldogulhatott nálla, mert a' köztársaság kérelmét nem török nyelven nyujtotta bé, a' mire pedig a' venetiai születésü Renegatus Grittus András előre figyelmeztette a' követet.

Spanyol országban X-dik Alphonsus kezdte a' XIII-dik században megtörni a' latin nyelv hatalmát, 's azzal a' spanyol nyelv ki virágzására utat' is nyitott egyszersmind, valamint I-ső Ferencz Franczia Király 1533-ban követvén a' jó példát hivatalos nyelvé tette szülötte nyelvét. (Nro 64.)

Ángliában III-dik Eduard idejében, u. m. a' XIV-dik században kezdett a' latin nyelv nagyon is elhatalmazni, a' per folyamatok is e' nyelven vitettek, melly szokástól nem elébb mint 1730-ban állott el az angol nemzet, át látván végre, hogy honnyelvét illy szolgaság alól felmenteni nemzetisége parancsolja.

A' német nyelvről azt irja Gatterer Diplomatikájában, hogy az az V-dik századig csak nemzeti de nem diplomatikai nyelv volt, mert a' Germánok még akkor irni sem tudtak, a' IX-dik századig a' latin nyelv volt a' status és

---

„gothicae linguae propagandae, ut edicto sanxerit „ne quis linqua latina loqueretur, Magistros insu„per ex sua provincia accivisse, qui Italos gothi„cam linquam edocerent.“ (Bayle D. T. I. p. 374.)

(Nro. 64.) A' felyebbi adatok vétettek *Rapin Comparaison de Platon et Aristote.* IV. Partie ch. 3. p. 388. Bayle Dict. T. II. p. 189. item p. 506.

diplomatikai nyelv, németül csak egymás közt beszéltek, a' IX-dik századtól fogva a' XII-dik századig csak status nyelv volt, de nem diplomatikai, a' latin ellenben status és diplomatikai nyelv volt. A' XII-dik századtól fogva a' XV-dikig már nem csak status, hanem diplomatikai nyelv is lett a' német nyelv, de még is a' latin mind a' két tekintetben valamennyire uralkodott. A' XV-dik századtól el kezdve az elmult század végéig meg maradt mind a' két nyelv status és diplomatikai nyelvnek, de a' német még is nagyobb becsületre kapott; 's az első országos végezés német nyelven a' moguntiai Diaetán 1235-ben II-dik Fridrik Császár alatt történt, Camerarius pedig azt is megjegyzi, hogy 1272-ben Rudolf alatt elhatározták a' német Rendek Nürnbergben, hogy a' német nyelv légyen diplomatikai nyelv, (Nro 65) de mind e' hatá-

---

(Nro 65.) Conring (c. XXVII. de origine Juris German. és in Praefat. Edit. Cornelii Taciti Germaniae p. 41.) irja, hogy az első német nyelven irt constitutio II-dik Fridrik Császár idejéből való. Gottfrid Barát, ki IV. Ottó császár alatt élt (ki megholt 1214 ben) 's annalissai 1237-ig terjednek, mellyeket Marqu. Freher Tom. 1-o Scriptorum Rerum Germanic. felvett, irja: „Curia celeberrima in adsumptione bea„tae Mariae apud Moguntiam indicitur, ubi fere o„mnibus Principibus regni Teutonici convenientibus „pax juratur, vetera jura stabiliuntur, nova sta„tuuntur, et teutonico sermone in membrana scripta „omnibus publicantur.“ Burckhard (de Linquae Latinae in Germania fatis novi Commentarii p. 104) jegyzi tovább meg: „Rudolphus 1-us austriacus eo„dem saeculo statuit, ut posthac ob inscicitiam no„bilitatis Principum et Pontificum edicta, privile„gia in Teutonum linqua ederentur, quae romano „sermone edita adhuc fuerunt.“ Camerarius Filep irja (operarum Horarum subcisivarum Cent. III. c. 1-ső Rudolfról, hogy 1272-ben Nürnbergben ország

rozatok mellett is Luther idejéig nem igen haladhatott elő a' német nyelv, az arany bulla IV-dik Károly alatt deák nyelven iratott, és első Maximilián kéntelen volt ujra a' Cölni gyülésben I-só Rudolf constitutióját a' nyelv dolgában megújitani. A' bekövetkezett Reformatio kezdte Német országban is mint mindenütt, hová az elhatott emelni a' honnyelvet, mellyen kellett irni és szólani a' népsereghez, hogy az az uj tudományt meg értse és elfogadja. Bár mi villongósok voltak is a' külömb külömbféle hit felekezetekre szakadt első idő szakok, azoknak tagadhatatlan befolyását a' honnyelv feltartására nem lehet észre nem venni.

A' schwéd, literaturája disze kezdetét ez időszakra teszi, mikor a' Regenerator I-só Gustav 1526-ban Upsála halmairól le felé menydörgött minden latin származatú fonákságok ellen, kinek diszes emlékét Murberg az Academia Évkönyveiben 1786-ban egy dicsérő beszédben halhatatlanitotta is.

Fájdalom, hogy éppen ez időszak az, melly Schwétiára a' hajnal csillagot felhozta, magyar földünkön annak fényét a' gyászos mohácsi veszedelem által sok időre behomájositotta, és Mátyás Király és Calixtus Pápa bús jelenetü szavai a' jövendőre, „*Regnum Ungariae latissimum quondam et florentissimum*" teljesedésbe is jöttek a' megbukás által

---

gyülést tartott, hol meg határoztatott: „*Ut deinceps in Cancellariis et contractibus germanicum idioma reciperetur.*" Campanus irja egy Cardinálnak, hogy 1502-ben a' regenspurgi gyülést német beszéddel nyitotta meg a' Császár nevében a' tridentumi Főpap I. Epistolae Turcicae Reusner kiadásában 1598. in 4-o L. 3. p. 96.

De bár zúzta is kebelünket az ég akkori korcsosságunkért, és sujtolt török iga által, még is azt a' mi legféltőbb vala nemzetiségünkre nézve, u. m. nyelvünket nem csak megtartotta, hanem nagyobb virágzatra is hozta I-ső Ferdinand és Maximilián Királyaink alatt, kiket az Isten különös lelki tehetségekkel tán azért is ruházott fel, hogy a' közép évi sötétségből kivergődő nemzeteknek vezér csillagul világoljanak elől.

A' mit Busbek, Thuanus, Lunig e' két derék Fejedelmekről emlékezetben hagytak, nem szükség itt viszont el mondanom, de nem lehet nyelvünkre nézve elhallgatni, hogy az alattok szembetünőkép kezdett magának erős gyökeret verni, 's a' könyvnyomtató műhelyek mindenütt a' két hazában elszaporodván, a' magyar iratok száma, bár nagyára theologiai versengés vala is, tovább tovább kezde terjengeni, 's a' sok sisakos pánczélos irások majd Pázmán nyelvét és tollát is mozgásba hozták, hogy édes anyai nyelvünk illy borúk között magossabb láthatárra felvergődhessék.

Gyüjtsük öszve tehát azon idő szakbeli magyar könyveket, mellyek bár mi fanyar izlésüek is a' mostani korhoz képest, tiszteletre méltó ereklyéi magyar tudományosságunknak, mellyekről én jobban nem szolhatok, mintha Quintilian' szavaival élek, mellyekkel a' nehéz gördületü Enniust ajánlotta hazafitársainak: „*Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem.*“ (L. 10. c. 1.)

Fő gondunk légyen pedig, a' mire Engel még 1798-ban figyelmeztetett, mikor Schlötzer ellen védett bennünket a' jénai tudományos ujságokban (allg. L. Z. Nro 54 — 1798.) más nyelvü hazafi társainknak velünk öszve olvasztását egy testben bizodalom szeretet, és nyelv utján mind inkább inkább eszközleni, a' mire a' magyar historia elég példát nyújt, 's a' mit nemzetiségünk' jógai az egésznek boldogsága tekintetéből is parancsolnak.

Erdélyről, hol 1722-ig a' törvényeket is magyar nyelven tették, azt irta II-dik Pius Pápa (Aeneas Sylvius) a' XV-dik században, ki országunkat jól ismerte, hogy ott kevés ember van ki magyarul ne értene, (Paucos apud Transylvanos invenias viros, ungaricae linquae nescios Tudom. Gyűjt. 1829. IX. Kötet lap. 82.) és most ennyit nem mondhatunk el, ha bár a' nyelv szeretetben az az ország sok izben felül multa is az anya országot.

Sok, felette sok van még hátra, hogy csak olly élénk szavakra is ne adjunk többé alkalmat, millyeket irt a' bécsi könyvtárnok Garelli Bél Mátyáshoz Pozsonyba: „*Quod tibi extra commercium literarium degenti, et in tenebris Hungariae latitanti* etc. — De ne csüggedjünk el az elkezdett nemes szándékban, használjuk férjfiasan az igaz tudomány gyümölcsét, melly a' szelidséget párositja a' józan okossággal, becsüljük meg a' honyi irókat, mert a' magunk megbecsülése első lépés a' további haladásra, és mivel a' türedelmetlenség mindenkor vadság és gyávaság' bélyege volt, tartsuk szüntelen szemünk előtt Sallustiusnak azon psychologiai észre vételét, miért a' kitsiny görög nemzetet nagygyá nevelték

irói, midón a' nagy római nemzetből alig álhattak némellyek ki irói pályára, azért amazokkal a' halhatatlanságban egyenlő mértékben nem is osztozhatnak. (Nro 66.)

(Nro 66.) „Atheniensium res gestae sicut, ego existimo, „satis amplae magnaeque fuere, verum aliquanto „minores tamen quam fama feruntur: sed quia „provenere ibi magna scriptorum ingenia, per ter„rarum orbem Atheniensium facta pro maximis ce„lebrantur. Ita eorum, qui ea fecere virtus tanta „habetur, quantum verbis ea potuere extollere prae„clara ingenia. At populo romano nunquam ea co„pia fuit, qui prudentissimus quisque negotiosus „maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exerce„bat, optimus quisque facere quam dicere, sua ab „aliis benefacta laudari quam ipse aliorum narrare „malebat. (Bellum Catilin.)